

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/22271> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peele, Ada

Title: Een uitzonderlijke erfgenaam : de verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en een consequentie daarvan : Pruisisch heerlijk gezag in Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754

Issue Date: 2013-11-19

8 Bestuur en beheer van de Zwaluwen onder de Pruisische koningen

Inleiding

De heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe kwam in 1711 voorlopig in handen van de Pruisische koning Frederik I. Daarbij dringt zich de vraag op of de Pruisische heer veranderingen in de bestaande bestuursvorm van de Zwaluwen heeft aangebracht of dat hij koos voor continuïteit. Hij had het recht om bestuurders en beampten te benoemen. De vraag is of hij van dat recht gebruikte maakte om meteen andere personen aan te stellen. Hij kon ook de oude garde laten zitten. Een ander punt van onderzoek is of de nieuwe heer wijzigingen aanbracht in de taken van de Zwaluwse bestuurders en in de overheidsstructuren. In de periode van de Oranjes als heer van de Zwaluwen waren de communicatielijnen relatief kort. De Nassause Domeinraad, die als intermediair fungeerde, was in Den Haag gevestigd. De lijnen tussen de bestuurders in Hooge en Lage Zwaluwe en de Pruisische koningen in Berlijn waren veel langer. De Pruisische heer moest hiervoor een oplossing vinden. Eerst zal worden ingegaan op de positie en de rechten van de heer van de Zwaluwen.

8.1 De hoge heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe met haar rechten

Een heerlijkheid was een gebied waarvan de gronden en/of rechten door de landsheer (nu de Staten van Holland) in leen waren gegeven aan een lagere heer. Gewoonlijk bezat de heer van een heerlijkheid er de heerlijke of vorstelijke rechten. Van deze rechten was het recht op bestuur en rechtspraak het voornaamste. Op het gebied van justitie was er onderscheid tussen heerlijkheden met een hoge dan wel middelbare en lage rechtspraak. De heer van een heerlijkheid met hoge rechtspraak had het recht misdrijven te berechten waarop lijfstraffelijke vonnissen, ook de doodstraf, konden worden uitgesproken. De middelbare rechtspraak beperkte zich tot burgerlijke en boetstraffelijke zaken, terwijl de lage justitie, ook wel vrijwillige rechtspraak genoemd, was geconcentreerd op civiele zaken, die ook wel aan een notaris konden worden toevertrouwd. Dit was afhankelijk van de tijdsperiode en van de plaats.¹ De lage en middelbare rechtspraak werden ook wel dagelijkse rechtspraak genoemd. Hooge en Lage Zwaluwe waren een hoge heerlijkheid, zij bezaten zowel de hoge, middelbare als de

¹ Sanders, 'Heerlijkheden', 49.

lage rechtspraak. Aan een ambachtsheerlijkheid was alleen de middelbare en lage rechtspraak verbonden.²

Zoals gezegd kreeg Frederik I op 28 juli 1711 voorlopig onder andere Hooge en Lage Zwaluwe toegewezen. Vanaf die datum had hij het genot van deze goederen en tevens de daaraan verbonden rechten en plichten.³ Aan deze voorlopige deling door de Staten-Generaal als executeurs-testamentair konden geen rechten worden ontleend. Het was niet zeker dat Frederik bij een definitieve verdeling dezelfde goederen zou krijgen. De administratie zou tot het einde van 1711 nog door de Nassause Domeinraad worden gevoerd, omdat de administraties van de goederen die aan de nalatenschap waren onttrokken niet goed gesplitst konden worden.

Daarna was er nog contact met de Nassause Domeinraad, zoals in de kwestie van de benoeming van een heemraad door Frederik I. Toen de Pruisische koning heer werd van deze heerlijkheid bleven de Zwaluwen een Hollands leen. Het werd dus geen Pruisisch gebied. De Staten van Holland waren de iure leenheer van de Pruisische koningen. Hoewel Frederik Willem I en Frederik II hun Hollandse lenen nooit hebben laten verheffen kunnen wij hen, zoals al gezegd, toch de facto als leenman van de Staten van Holland beschouwen. De Pruisische koningen werden beschouwd als ingezetenen van de Republiek.⁴

Evenals de Oranjes had de Pruisische heer verschillende rechten die hij kon verpachten.⁵ Frederik I had het recht van eendenkooi.⁶ Dit recht was voorbehouden aan diegene die het recht had van vogelarij (vogeljacht). Tevens behoorden het windrecht onder Hooge Zwaluwe, het visrecht en het recht op cijzen toe aan de heer.⁷ De korenmolen aan de Molendijk werd namens hem verpacht, evenals de visserij, de jacht, de vogelarij en de snippenvangst.⁸ Hooge en Lage Zwaluwe hadden beide een haven die was voorzien van een trekpad of trekdam.⁹ De kaai- en havengelden in Hooge Zwaluwe werden door rentmeester Johan Recalf van Fenema pas vanaf 1748 voor zijn heer Frederik II ge-

² Wijs, *Leenstelsel*, 13.

³ De Pruisische koning had via zijn gezant Von Hymmen verzocht om inspectie en overgave van de charters van de geëxtraheerde goederen. Bovendien wilde hij weten wanneer hij het genot van deze goederen zou krijgen. GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 431-432, Von Hymmen aan SG (1711); ERSg, 433 (24 oktober 1711); 434, Von Hymmen aan SG (24 oktober 1711).

⁴ Zie hoofdstuk 13.

⁵ Om een idee te krijgen van de inkomsten, zie bijlage 7.

⁶ Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 7634, Recht van eendenkooi. Zie hoofdstuk 13.

⁷ Omdat de heer het windrecht bezat was hij de enige die gerechtigd was een windmolen te laten bouwen en zo het recht van de wind te gebruiken.

⁸ Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 769, 1707 en 1708, Visrecht, en inv. 766 en 795, Jachtrecht. De pacht van de korenmolen bracht van 1710-1711 910 gulden op, van 1712-1713 790 gulden en van 1714-1715 755 gulden. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 115, Den Molen onder de Zwaluwen is verpacht (z.d.). Ook verleende de heer van de Zwaluwen vergunningen aan zijn ingezetenen om bijvoorbeeld een grutmolen, aangedreven door paarden, te bouwen en in werking te hebben. De vergunninghouder moest aan de heer ieder jaar recognitie betalen. Recognitie is een bedrag dat op een gezette tijd, bijvoorbeeld jaarlijks, ter erkenning van een recht (aan de heer) moest worden gegeven. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 671-751, Vergunningverlening voor het bouwen en in werking hebben van een grut-, gort- of pelmolen in de Zwaluwen (1712). Recognitie kon worden afgekocht.

⁹ Ook jaagpad genoemd. Dit was een pad langs het water om schepen, als de wind ongunstig was, vooruit te trekken.

Afb. 46 Openbare verpachting in Hooge Zwaluwe van de visserijen en de korenmol op 29 oktober 1711, Paulus Scheltus, 1711.

ind.¹⁰ In 1695 zou het dorpsbestuur aan schout-baljuw Christiaan Swaens¹¹ het recht hebben gegeven om impost te heffen op in- en uitgaande schepen en tevens op onder andere runderen, paarden en kleinvee.¹² De erfgenamen van Swaens hadden dit pri-

¹⁰ Zie voor de inkomsten figuur 2. Johan Recalf van Fenema was op 24 mei 1735 door Frederik Willem I benoemd tot rentmeester van de Zwaluwen. Hij wordt in het vervolg Van Fenema genoemd. Zie voor een beknopte stamboom van Van Fenema bijlage 14. In Lage Zwaluwe werden de haven- of kadegelden verpacht.

¹¹ Christiaan Swaens was een zoon van Anthoni Swaens, secretaris van Roosendaal en Nispen, en Elisabeth van Herwaarden. Hij werd op 10 april 1649 in Roosendaal gedoopt. Christiaan ging op 8 juli 1678 in Breda in ondertrouw met Anna Sophia Schellekens uit Den Haag. Na haar dood trad hij voor de tweede maal in het huwelijk met Maria Vivien. Zij was een dochter van de Dordtenaar Nicolaas Vivien, jurist en stedelijk magistraat in Dordrecht. Zie hoofdstuk 9.

¹² De schepenen van de Zwaluwen waren namelijk met schout-baljuw Swaens overeengekomen dat deze op zijn grond langs de haven een trekpad zou aanleggen en onderhouden, zodat alle vaartuigen die in de haven van Hooge Zwaluwe kwamen lossen of laden goed in- en uitgetrokken konden worden. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, Kopie nr. 21, Extract notulen DZ, 9 december 1695. Als tegenprestatie mocht Swaens zelf impost heffen en incasseren. Vreemde schippers moesten voor hun vaartuigen in de haven van Hooge Zwaluwe betalen. De Zwaluwse schippers waren vrijgesteld, maar dienden wel ieder jaar drie schuiten met zand voor het onderhoud van de

Afb. 47 Links de Zwaluwse korenmolen aan de Molendijk. Detail van een kaart met daarop diverse polders en de korenmolen, anoniem, ongedateerd. Rechts de huidige situatie: de Molendijk zonder molen, ongedateerd.

vilege in 1742 verkocht aan de heren Dominique Palairer (Palleret), koopman te Den Haag, François Lormier, domeinraad van Frederik II, Johan Louis de la Faille, schoutbaljuw van de Zwaluwen, en François van Riel, onder andere penningmeester van de Royale Polder en heemraad van de Emiliapolder.¹³ De rentmeester vond echter dat de heer van de Zwaluwen recht had op de inkomsten van de haven- en kadegelden. Uiteindelijk wist Van Fenema in 1747 de kwestie met het dorpsbestuur ten gunste van de Pruisische koning te regelen.¹⁴

trekdam aan te voeren of wanneer zij in gebreke bleven moesten zij voor iedere schuif drie gulden geven. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, Kopie nr. 21, Extract notulen DZ, 9 december 1695.

13 De erfgenamen van Christiaan Swaens hadden de grond waarop het trekpad was gelegen aan deze vier heren verkocht en tevens het recht om impost te heffen en te innen. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, Kopie uit het vestboek van de Zwaluwen, folio 247 (2 november 1742) en folio 223 (31 oktober 1741), Verkoop van gronden langs de haven door de erfgenamen van Swaens. Volgens Van Fenema zouden deze vier heren of hun voorganger Swaens met toestemming van het dorpsbestuur aan dit voorrecht nog het recht om kadegeld te innen hebben gevoegd. Hij betoogde dat het heffen van haven- en kadegelden een seigneuriaal recht was en dus voorbehouden aan de heer van de Zwaluwen. Bovendien hoorde de haven en de dijk waaraan het trekpad was gelegen tot de bezittingen van de Pruisische koning. Van Fenema verzocht het dorpsbestuur om opheldering, herziening van zaken en behoorlijke genoegdoening. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, Van Fenema aan DZ (9 juli 1746); RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 196, DZ aan Van Fenema (21 augustus 1746).

14 Op 21 oktober 1747 werd tussen het dorpsbestuur en de eigenaar van de trekdam, François van Riel, een overeenkomst gesloten. Het dorpsbestuur trok het octrooi van Swaens in en besloot het trekpad te laten vervallen. Van Riel kon de grond nu zelf gaan gebruiken om er bijvoorbeeld bomen te planten. De rentmeester kon het jaar daarop de haven- en kadegelden voor zijn Pruisische heer incasseren. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, 41-42, Rapport van De Beaufort en Boemer voor ND (14 juni 1754), nr. 23-24. Zie tevens NA, 1.08.11, ND, inv. 7642.

Figuur 2 Ontvangen kade- en havengelden vanwege de haven te Hooge Zwaluwe¹⁵

Jaar	Bedrag in guldens, stuivers en penningen per jaar
1748	30-00-00
1749	22-10-00
1750	36-00-00
1751	17-06-00
1752	18-18-08
Totaal	124-14-08

De landroute van Holland naar Brabant liep door Lage Zwaluwe. Het veer over de Biesbosch vormde een factor in deze route. Ook dit binnen de Zwaluwen gelegen schippersveer werd verpacht. Tevens kon de koning gronden verpachten of in erfcijns geven. De netto inkomsten die door de Pruisische heer werden genoten kwamen in de Oranische Sukzessionskasse in Berlijn terecht.¹⁶ Hier wordt later op teruggekomen.

8.2 Frederik I (1711-1713)

Frederik I gaf in 1702 archivaris Johann Jakob Julius Chuno opdracht voor de inrichting van het Oranisches Archiv te Berlijn.¹⁷ Hierin werden stukken over aangelegenheden met betrekking tot de erfenis van Willem III en de verwerving van goederen uit deze nalatenschap ondergebracht. Chuno voegde de lopende en de oudere correspondentie tussen Brandenburg-Pruisen en de Oranjes die betrekking had op de nalatenschap van Willem III samen.¹⁸ De koning benoemde op 5 juni 1706 graaf van Wartenberg, opperkamerheer en gunsteling, tot erfstadhouder van alle goederen die door de dood van Willem III aan Pruisen zouden zijn toegevalen.¹⁹ Het was een functie waaraan weinig of geen werkzaamheden verbonden waren, maar wel een bezoldiging. Deze bedroeg 6.000 Reichstaler per jaar.²⁰

De 'Direktion der oranischen Erbschaftssachen' werd op 12 juli 1706 aan geheimraad Heinrich Rüdiger von Ilgen, die binnen de Geheime Raad verantwoordelijk was voor buitenlandse aangelegenheden, opgedragen.²¹ Ook richtte men in 1706 de Oranische Sukzessionskasse op. Hier werd het financiële beheer van de Oranjegoederen gedaan.²²

¹⁵ NA, 1.08.11, ND, inv. 3965, nr. 36, Maandstaat (1754), nr. 3, Het Kade- en Hafen-Geld op de Hooge Swaluwe.

¹⁶ Kohnke, 'Oranischen Archivs', 290. Zie voor de rekeningen GStA PK, II HA, Abt. 4, Tit. 83, Nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 en 13.

¹⁷ Dit archief bevindt zich in het Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz te Berlijn.

¹⁸ Chuno legde voor de archiefstukken repositor (Rep.) 64 aan die de naam Oranisches Archiv kreeg.

¹⁹ Zie voor Van Wartenberg hoofdstuk 6.

²⁰ Toen Van Wartenberg in 1711 bij Frederik I in ongenade viel raakte hij deze functie kwijt.

²¹ Er werd door de koning geen speciale functionaris voor de zaken met betrekking tot de Oranje-erfenis benoemd.

²² Een van de taken was het opstellen van de jaarlijkse rekening. Voor de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe werden de financiële gegevens door de (substituut)-rentmeester verstrekt. De informatie uit de rentmeestersrekening werd in de rekening in het kort opgenomen.

Wellicht hadden deze activiteiten te maken met het afsluiten van een overeenkomst in 1706 over de verdeling van de erfenis die, zoals we al hebben gezien, op het laatste nippertje toch niet doorging. Omdat het er naar uitzag dat de verdeling lang zou gaan duren werd in 1707 eveneens in Berlijn een *Oranische Kanzlei* of *Oranische Expedition* opgericht. In deze kanselarij, die in een personele unie met het Oranjearchief was verbonden, voerde men onder andere de correspondentie betreffende de erfenis. Op 25 juli 1707 werd Wilhelm Heinrich Culemann benoemd als hoofd, *Expedierenden Sekretär*, van de kanselarij. Hij volgde tevens archivaris Chuno op. In Berlijn speelden twee functionarissen van Frederik I een belangrijke rol. Dat waren Johann Kasimir Kolbe, graaf van Wartenberg, en Heinrich Rüdiger von Ilgen. Alle gewone inkomende zaken werden naar hen ter behandeling gestuurd. Brieven van buitenlandse hoven en gezanten werden in aanwezigheid van de koning geopend en door Von Ilgen voorgelezen. Hij voerde de besluiten van Frederik I, conform het afschrift, uit. Alleen dringende zaken werden bij de koning bekendgemaakt zodat hij hierover een besluit kon nemen. De overige werden aan de ministers ter behandeling gelaten.²³ Er waren ministers voor Buitenlandse Zaken, Financiën en Justitie.

8.3 Frederik Willem I (1713-1740)

Op 25 februari 1713 overleed Frederik I. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Frederik Willem I, de Soldatenkoning. In de loop van de jaren veranderde het regeringsstelsel. Tien jaar later, in 1723, werd door Frederik Willem I in de provincies in Pruisen de verschillende provinciale Krijgs- en Domeinkamers als uitvoerend orgaan van de Pruisische regering ingesteld.²⁴ Een van deze provinciale kamers was de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef.²⁵ Deze was onder andere belast met het beheer over Frederiks Hollandse goederen. Dit vanwege de gunstige ligging van Kleef ten opzichte van de Republiek. De Krijgs- en Domeinkamer voerde in de Zwaluwen dezelfde werkzaamheden uit als de Pruisische gezant/domeinraad te Den Haag. De gezant hield de krijgs- en domeinraden op de hoogte van de gang van zaken en werkte met deze raden samen.²⁶ De provinciale kamers vielen onder het bestuur van het door de koning eveneens in 1723 opgerichte *General-Ober-Finanz-Kriegs-und Domänen-direktorium*, het Generaal-

²³ Klaproth, *Geheime Staats-Rath*, 227.

²⁴ Deze kamers waren tevens een schepping van Frederik Willem I en ontstonden uit een samenvoeging van krijgscommissariaten en ambtskamers, die belasting en pachtgelden inden en de goederen van de koning beheerden. Zij ontstonden, net als het Generaal-Direktorium, in het kader van een reorganisatie in opdracht van Frederik Willem I.

²⁵ Adolf, *Brandenburg-Preußens*, 19. Zie ook Althoff en Brockfeld, *Berg-, Hütten- und Salinenverwaltung*. De Krijgs- en Domeinkamer te Kleef was belast met het beheer over Kleef, Meurs, Gelre, Neuchatel en de Oranjesuccessie. Het archief bevindt zich in het Nordrhein-westfälischen Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf. De Krijgs- en Domeinkamer was gevestigd in het slot van Kleef (de Zwanenburcht).

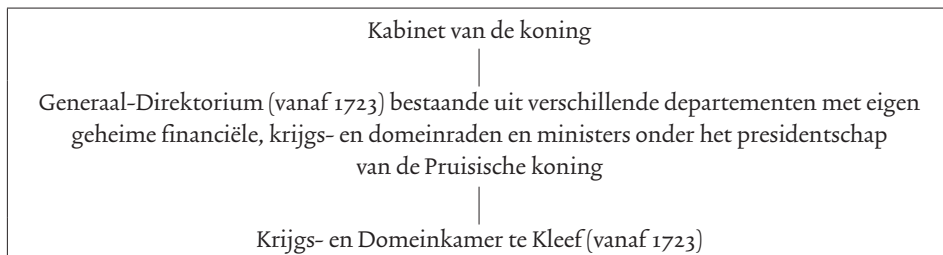
²⁶ De rentmeester in de Zwaluwen bleef gewoon in dienst, maar kreeg wel met deze raden te maken. De krijgs- en domeinraden waren onder andere betrokken bij de benoeming van een predikant, de bode en een hulponderwijzer in de Zwaluwen. Zie hoofdstuk 10.

Afb. 48 Het kasteel van Kleeft (de Zwanenburcht) waar de Krijgs- en Domeinraad van Kleeft was gevestigd, door Franz Schreyer, ongedateerd.

Direktorium, te Berlijn. In Berlijn zetelde de Pruisische regering. Vanaf 1723 vormde het Generaal-Direktorium het hoogste centrale Pruisische bestuursorgaan. Dit kwam in de plaats van het General-Kriegs-Kommissariat en het General-Finanz-Direktorium. Het Generaal-Direktorium was een schepping van Frederik Willem I. Hoewel de koning zelf president hiervan was, woonde hij de zittingen nooit bij. De kantoren bevonden zich in het Berlijnse Slot.²⁷ Deze overheidsinstelling bestond uit vier provinciale afdelingen of departementen met aan het hoofd een minister. Het departement van Buitenlandse Zaken hield zich beleidsmatig bezig met de bezittingen van de Pruisische koning in Holland en was verantwoordelijk voor het beheer hiervan. Het behandelde namens Frederik Willem I de benoemingen van Zwaluwse functionarissen.

Figuur 3 De regeringsorganen en functionarissen in Pruisen onder Frederik Willem I en Frederik II

²⁷ Het Berliner Schloss werd in 1689 door Frederik I gebouwd als uitbreiding van het koninklijk paleis aan de rivier de Spree.

8.4 Frederik II (1740-1754)

Na de dood van Frederik Willem I op 31 mei 1740 volgde zijn zoon Frederik II hem op. Frederik was de laatste Pruisische heer van de Zwaluwen. In de periode dat Frederik II heer van de Zwaluwen was besloot hij al snel om de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe en later ook zijn andere Hollandse domeinen te verkopen. In die periode liepen in de Zwaluwen nog een drietal projecten: de verduisterde lenen in de Rietwaard, de moernering in de polder de Oude Moer en de kwestie van de Tongplaat.²⁸

In Pruisen behielden de meeste ambtenaren en generaals hun functie.²⁹ De Pruisische koning voegde aan het Generaal-Direktorium nog enige departementen toe.³⁰ In de regeringsperiode van Frederik II speelde diens kabinet een belangrijke rol bij sommige zaken die hierna aan de orde komen: de verkoop van zijn Hollandse lenen en huizen, maar ook bij de kwestie van de Tongplaat. Gedurende de zomermaanden deed Frederik II zijn regeringswerk in zijn slot Sanssouci te Potsdam.³¹ In de winter werkte hij meestal in slot Charlottenburg. De Pruisische koning, die zijn eigen minister van Buitenlandse Zaken was, werd in zijn kabinet bijgestaan door kabinetsministers en een kabinetssecretaris. Adrian Bernhard von Borcke werd in 1728 door Frederik Willem I tot kabinetsminister benoemd.³² Heinrich von Podewils, die door Frederik II over de meeste aangelegenheden werd geïnformeerd, was op 1 november 1730 door Frederik Willem I benoemd tot kabinetsminister.³³ Frederik Willem I benoemde op 27 november 1731 Wilhelm Heinrich von Thulemeier als zodanig.³⁴

De geheime staats-, krijgs- en kabinetsraad en kabinetssecretaris August Friedrich Eichel (1698-1768) had een belangrijke functie.³⁵ Eichel nam de dictaten van de koning op en deed als secretaris het grootste deel van de politieke correspondentie. Frederik II dicteerde zijn secretaris de verordeningen en de beschikkingen, de zogenaamde kabinetsorders. Bijna 30 jaar, tot zijn dood in 1768, schreef Eichel praktisch alle belangrijke en geheime brieven en besluiten van Frederik met betrekking tot buitenlandse en militaire zaken. Zij dragen dan meestal ook zijn handschrift. Tevens zorgde hij voor de verbinding tussen het kabinet en de hoge ambtenaren en ministers van het Generaal-Direktorium met wie de koning bijna alleen schriftelijk contact had.³⁶ Slechts zelden werd een ambtenaar voor een persoonlijk onderhoud uitgenodigd. Ambtenaren

²⁸ Zie de hoofdstukken 11 t/m 14.

²⁹ Holmsten, *Friedrich II*, 44 en Gooch, *Friedrich der Grosse*, 139.

³⁰ In 1740 het departement voor *Handel und Manufakturen* en in 1746 voor *Militärökonomie*.

³¹ In de periode 1745-1747 bouwde men de zomerresidentie van Frederik II, het slot Sanssouci [zonder zorgen], bij Potsdam. Op 1 mei 1747 kwam het slot gereed.

³² Klaproth, *Geheime Staats-Rath*, Adrian Bernhard graaf von Borcke (1668-1741), geheime staats- en kabinetsminister, 412, nr. 167.

³³ Klaproth, *Geheime Staats-Rath*, Heinrich graaf von Podewils (1695-1760), geheime staats-, krijgs- en kabinetsminister, 414-415, nr. 176.

³⁴ Klaproth, *Geheime Staats-Rath*, Wilhelm Heinrich von Thulemeier (overleden in 1740), geheime staats-, krijgs- en kabinetsminister, 416-417, nr. 179.

³⁵ Zie voor de Geheime Staats- en Krijgsraad het boek van Klaproth, *Geheime Staats-Rath*.

³⁶ Holmsten, *Friedrich II*, 89.

Afb. 49 Foto van Slot Charlottenburg te Berlijn, door Matti Herben, 2006.

stuurden de koning voorstellen en verzoeken die hij doorlas. Omdat de teksten vaak erg onduidelijk waren en voorzien van historische verhalen kostte dat hem veel tijd. Hij had al verscheidene keren tevergeefs verzocht de teksten zo kort en bondig mogelijk te formuleren.³⁷ Frederik stippelde zelf het beleid uit en zijn ambtenaren van het Generaal-Direktorium voerden dit uit en verstrekten de koning desgewenst advies.

Uit de correspondentie tussen het kabinet en de gezanten, de resident en de secretaris blijkt dat er over diverse kwesties ook schriftelijk contact was met de minister van Staat, Von Boden. Zo diende de gezant in Den Haag, Otto Christoph von Podewils, niet alleen Frederik II, maar ook de minister volledig op de hoogte te houden over de verkoop van de Zwaluwen.³⁸ In opdracht van de koning werd ook de Kleefse krijgs- en domeinraad Rappard geïnformeerd.³⁹ De krijgs- en domeinraden werden, naast de gezant te Den Haag, door Frederik II ingezet om in zijn Hollandse domeinen kwesties uit de weg te ruimen. In 1746 stuurde Frederik II Schmitz en Rappard van de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef naar Holland om daar alles wat betrekking had op de do-

³⁷ *Byzonderheden I*, Kabinetsorder van Frederik II aan het Generaal-Direktorium (26 september 1740), 137.

³⁸ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 54, 58, Frederik II aan Von Podewils (12 maart 1743). Zie voor de verkoop hoofdstuk 14. Wellicht gaat het hier om August Friedrich von Boden (1682-1762).

³⁹ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I nr. 56, 17, Von Podewils aan Frederik (11 januari 1743). Zie ook 15, (21 december 1742); 23, (26 februari 1743); 58 (12 maart 1743).

meinen van de Pruisische koning te controleren, problemen op te lossen en zaken af te handelen. Op 22 oktober 1753 toonde Lodewijk Philipp von Hagen, krijgs- en domeinraad van de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef, aan het dorpsbestuur van Hooge en Lage Zwaluwe zijn commissie voor het afhoren en afsluiten van de dorpsrekeningen.⁴⁰ De Pruisische koning Frederik II had tot zijn grote ongenoegen vernomen dat de zaken in zijn heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwen zich in 'der äussersten unordnung' zouden bevinden. Von Hagen had van Frederik II opdracht gekregen om de financiële toestand in de Zwaluwen te onderzoeken, hun financiën op orde te brengen en alle rekeningen behoorlijk op te nemen.⁴¹ Het was belangrijk dat bij de verkoop van de heerlijkheid de financiële administratie daar in orde zou zijn. Frederik II wilde van de verrichtingen van Von Hagen op de hoogte worden gebracht.⁴² Van 22 oktober 1753 tot 6 november 1753 werden de dorpsrekeningen over de periode 1740 tot 1753 door Von Hagen afgehoord en afgesloten. Von Hagen dacht ook nog mee. Hij gaf het dorpsbestuur namelijk een groot aantal adviezen in overweging die in de toekomst konden dienen voor het welzijn en het besturen van de Zwaluwen en tevens voor een goede afwikkeling van zaken. Deze punten zouden daarna door het dorpsbestuur als regeling in een resolutie kunnen worden vastgelegd.⁴³

8.5 De Pruisische gezant te Den Haag

Zoals al gezegd waren de lijnen tussen de heer in Berlijn en diens regeringsapparaat en zijn functionarissen in Zwaluwe veel langer dan die tussen de Nassause Domeinraad te Den Haag en de Zwaluwen in de tijd dat de Oranjes heer van de Zwaluwen waren. Vanwege deze grote afstand fungeerde de Pruisische gezant te Den Haag als intermediair tussen de Pruisische koning en diens functionarissen enerzijds en de Zwaluwse ambtsdragers, de Zwaluwse bevolking en de overheidsinstellingen in de Republiek anderzijds en functioneerde hij ook als domeinraad.⁴⁴ Hij had andere taken dan de domeinraad in de Zwaluwen. Over deze lokale domeinraad later meer. De gezant/domeinraad nam uit naam van de Pruisische heer de eed af van de functionarissen van de

⁴⁰ RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 35v (22 oktober 1753). Een van de eisen van schout-baljuw en ontvanger Johan Louis de la Faille om in 1753 achterstallige belastingen af te dragen was dat Frederik II eerst de dorpsrekeningen zou laten affhoren. Deze werkzaamheden werden voorheen ook door de Pruisische gezant/domeinraad uitgevoerd. Dit was zeker het geval onder Frederik I. Zie hoofdstuk 9.

⁴¹ Bovendien moesten er nog verrekeningen plaatsvinden. Zie hoofdstuk 14.

⁴² RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 35v (22 oktober 1753), Frederik II aan Von Hagen (12 december 1752). De koning ondertekende zijn brief met Federic. Dit deed hij vooral in brieven aan goede vrienden en bekenden, zoals Voltaire.

⁴³ RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 39v-41v (22 oktober tot 6 november 1753). Hij gaf negentien adviezen die vooral betrekking hadden op financiële aangelegenheden. Ook de kerkrekeningen werden afgesloten. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 36r-36v, (24 oktober 1753); 37r-38r (26 oktober 1753). Schout-baljuw De la Faille was tevens opperkerkmeester.

⁴⁴ Zie voor Pruisische gezanten, residenten en zaakgelastigden te Den Haag figuur 4. Bovendien hadden de gezanten ook de nodige contacten met de functionarissen van de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef.

Zwaluwen. Hij ging in opdracht van zijn heer naar Hooge Zwaluwe om daar de verpachtingen te doen, de dorpsrekeningen die door de plaatselijke ontvanger waren opgemaakt af te horen en te sluiten en voor de afwikkeling van nog openstaande zaken. De correspondentie tussen de bestuurders in de Zwaluwen en de Pruisische functionarissen werd in het Nederlands gevoerd. Nederlandse teksten werden in Berlijn in het Duits vertaald.⁴⁵ Bij problemen was de gezant/domeinraad het eerste aanspreekpunt; tevens kreeg hij van Frederik II projecten af te handelen, zoals de hierna te bespreken kwestie van de Tongplaat, de moertering en de verkoop van zijn bezittingen in Holland. Hij communiceerde niet alleen met de bestuurders in de Zwaluwen, maar ook onder andere met de Staten van Holland, de Staten-Generaal, de Gecommitteerde Raden, de raadpensionaris, de pensionaris van Dordrecht en de prins van Oranje. Mensen die interesse hadden in een vacature in de Zwaluwen, konden via de gezant bij de Pruisische koning solliciteren en aanbevelingen doen.⁴⁶ Tevens kon men bij hem vergunningen aanvragen.⁴⁷

Figuur 4 De Pruisische gezanten, residenten en zaakgelastigden te Den Haag

Naam	Functie(s)	Periode	Bijzonderheden
Wolfgang, baron von Schmettau (-1711). ⁴⁸	Buitengewoon gezant	1701-1711	
Reinhard Richard von Hymmen, heer van Plön (1661-1722). ⁴⁹	Minister te Den Haag Buitengewoon gezant	1706-1707 1711-1713	
Daniel Meinertshagen (1675-1730). ⁵⁰	Resident Buitengewoon gezant	1710-1713 1713-1730	Hij was tevens geheimraad.
Johan Masch (-1734). ⁵¹	Resident Buitengewoon gezant	1730 1730-1734	Hij was ook geheimraad.
Johan Gerhard Meinertshagen (1694-1734). ⁵²	Resident	1730-1732	

45 De koning moest hiervoor vertalers in dienst nemen.

46 Zie voor benoemingen hoofdstuk 10.

47 Een tweetal personen vroeg een vergunning aan voor een grutmolen. Zie GStA PK, I. HA GR, Rep. 64I, nr. 46, 70r, Verzoekschrift van Jacobus Silvius aan Frederik I (ongedateerd); 71r-v, Verzoekschrift van Rochus van Sederen aan Frederik I (1712); 112v. De gezant liet zich adviseren door de secretaris en/of rentmeester van de Zwaluwen. Zie GStA PK, I. HA GR, Rep. 64I, nr. 46, 73r-v, Adriaan Anemaet aan Von Hymmen (8 april 1712); 116r-117r.

48 Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 346, nr. 375.

49 Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 350-351, nr. 379.

50 Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 350, nr. 378.

51 Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 351, nr. 381.

52 Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 352, nr. 382.

Naam	Functie(s)	Periode	Bijzonderheden
Abraham George Luisius. ⁵³	Resident: Buitengewoon gezant	1732/1733 ⁵⁴ 1734/1735- 1739 en 1742-1743	Hij was tevens domeinraad.
Johann Peter von Raesfeld, heer van Brock, Gross-Büllesheim en Miel (1679-1764). ⁵⁵	Buitengewoon gezant	1739-1742	
Otto Christoph, graaf von Podewils (1719-1781). ⁵⁶	Buitengewoon gezant	1742-1745	Hij was een neef van de Pruisische kabinetsminister Heinrich von Podewils. J.D. Beck was gezantschapssecretaris.
Abraham Douglas (1721-1806). ⁵⁷	Pruisisch agent	1744-1747	Hij was tevens intendant (beheerder) en had vanaf 1748 tot 1752 de Hollandse domeinen van Frederik II in pacht.
Christoph Heinrich von Ammon (1713-1783). ⁵⁸	Resident	1745-1749	Secretaris Beck handelde ook zaken af.
David du Commun. ⁵⁹	Chargé d'affaires (zaakgelastigde) ⁶⁰ Hofraad en secretaris Legatiesecretaris Legatieraad	1750-1751 1747-1749 1750	
Wilhelm Bruno von der Hellen (1718-1793). ⁶¹	Chargé d'affaires	1751-1763	Hij tekende op 11 januari 1754, samen met krijgs- en domeinraad Ludwig Philipp von Hagen, het contract voor de verkoop van de Hollandse goederen aan de Oranjes.

⁵³ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 352, nr. 383.

⁵⁴ Zie voor zijn benoeming als resident UA, 1001, HA, inv. 3644, Frederik Willem I aan SG (3 mei 1732); ERS (13 oktober 1732) betreffende de nationaliteit van Luisius.

⁵⁵ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 353, nr. 384.

⁵⁶ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 353-354, nr. 385.

⁵⁷ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 354, nr. 388.

⁵⁸ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 355, nr. 387.

⁵⁹ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 355, nr. 388.

⁶⁰ Een chargé d'affaires of zaakgelastigde behartigt in plaats van een gezant of bij diens afwezigheid de zaken van een gezantschap.

⁶¹ Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 356, nr. 389.

8.6 Berlijn benoemt functionarissen

Zoals gezegd had de Pruisische heer ook benoemingsrechten. We zullen later zien dat Frederik I de bestaande bestuursvorm in tact liet. Hij mocht net als de Oranjes in Hooge en Lage Zwaluwe functionarissen, ambtenaren, de predikant en de onderwijzers benoemen.⁶² Het vergeven van ambten: de jaarlijkse recognities te betalen door de bekleder ervan, brachten voor de heer inkomsten op.⁶³ De Pruisische koning hield bij zijn aantreden in de Zwaluwen alle functionarissen en ambtenaren in dienst. Hij liet voor hen nieuwe aanstellingsbrieven maken die gebaseerd waren op hun oude benoemingsbrief. Zij legden hun eed af in handen van de Pruisische gezant te Den Haag. In het Geheime Pruisische archief te Berlijn bevinden zich ook de aanstellingsbrieven die namens Willem III werden opgesteld. Met de heerlijkheid waren deze volgens de regel naar Frederik overgegaan. Zoals gebruikelijk bouwde de nieuwe heer daarop voort. Zodra een functionaris vervangen moest worden, werd door de heer een opvolger benoemd. De meeste functionarissen resideerden in Hooge Zwaluwe, daar stond ook het dorpshuis. De heer benoemde onder andere de hierna volgende functionarissen.

De schout-baljuw

Aan het hoofd van het lokale bestuur stond als plaatsvervanger van de heer in een hoge heerlijkheid zoals de Zwaluwen een baljuw, in een ambachtsheerlijkheid een schout. In de Zwaluwen traden beide functionarissen op; de ambten werden dikwijls door één persoon bekleed. De baljuw oefende samen met de schepenen de hoge rechtsmacht uit, de schout fungeerde met de schepenen in zaken van middelbare en lage aard. Dit college, ook wel de magistraat, het gerecht of de vierschaar genoemd, hield zich niet alleen bezig met de rechtspraak maar vormde tegelijk samen met de schout het bestuur in een rechtsgebied. In de Zwaluwen bestond dit college uit negen schepenen. De schout trad op als openbaar aanklager en was hoofd van de politie in een stad of in een heerlijkheid. De schout-baljuw diende in de Zwaluwen zijn administratie bij te houden, misdadigers te straffen, boeten en schulden te innen en daarvan rekening te doen, de rechtbank op tijd bijeen te roepen en de schepenen zo dikwijls te laten vergaderen als nodig was.⁶⁴ De schout werd bijgestaan door drie vorsters of dienders 'vande justitie' die hem onder andere behulpzaam moesten zijn bij het arresteren van zwervers en veroordeelden. Ook hadden zij tot taak bedelaars en landlopers in de gaten te houden.⁶⁵ De plaatsvervanger van de schout-baljuw, de substituut-schout-baljuw of

⁶² Zie Van Hoof e.a. (ed.), *Nassause Domeinraad*, 301-302. Zie voor de benoeming van een predikant hoofdstuk 10.

⁶³ Zo betaalden in 1720 schout-baljuw Bernard Van Santen en secretaris Aernoud Charles Pels ieder 40 gulden recognitie per jaar. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening (incomplete) van de domeinen in Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 119v.

⁶⁴ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 402r-402v en 405r, Aanstellingsbrief voor Christiaan Swaens (17 oktober 1711). Zie tevens GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 42r-43v, Aanstellingsbrief voor Bernard van Santen (11 maart 1712).

⁶⁵ RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 4r (30 juni 1712) en (18 juni 1715). Een vorster of diender is te vergelijken

stadhouder, kon door de Pruisische heer tevens worden benoemd als domeinraad. Hierover later meer. Christiaan Swaens was al door Willem III tegelijk als schout en baljuw benoemd en bleef als zodanig in dienst.⁶⁶ In zijn officiële benoemingsbrieven werd Swaens schout genoemd, maar in een aantal bronnen werden hij en ook zijn opvolgers aangeduid als baljuw. De ene keer ondertekende Swaens stukken als schout en bij een andere gelegenheid als baljuw.⁶⁷ Dit was uiteraard afhankelijk van de inhoud van de betreffende zaak en de stukken. Tot 1761 was de schout in de Zwaluwen ook automatisch baljuw. Bij de benoeming op 29 mei 1761 van Jan Daniel Douglas werd voor het eerst aangegeven dat iemand niet alleen als schout, maar ook als baljuw werd benoemd.⁶⁸

De schepenen

De schepenen was een uit de bevolking van een rechtsgebied gekozen lid van het college van schepenen of schepenbank.⁶⁹ Eén van de schepenen was tevens president-schepenen. De Zwaluwen hadden geen burgemeester.⁷⁰ De twee taken van dit college waren de rechtspraak en samen met de schout het bestuur in een rechtsgebied. De schout-baljuw of zijn stadhouder en de schepenen van de Zwaluwen hielden zitting in het gereghuys in Hooze Zwaluwe. De Pruisische heer had zoals iedere heer van een heerlijkheid het recht om de schepenbank voor te zitten, recht te vragen en het vonnis na de uitspraak van de schepenen uit te voeren.⁷¹ Hij liet dit echter over aan zijn plaatsvervanger, de schout. De schout-baljuw deed ieder jaar aan de heer de voordracht voor de schepenen.⁷² Hij stuurde dan een lijst van personen waaruit de schepenen voor het nieuwe jaar gekozen konden worden: een dubbel getal aan namen, die van negen oude en negen nieuwe schepenen.⁷³ Wanneer de heer zijn keuzes had gemaakt machtigde hij de schout om de schepenen die niet opnieuw gekozen waren voor hun ver-

met de latere veldwachter. De vorster ontving een jaarsalaris van 40 gulden. In de Zwaluwen werden ook procureurs voor de vierschaar benoemd en beëdigd, zoals Joost Basen uit Zevenbergen. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 4v (14 juli 1712 en 28 juli 1712); Hoofdstuk 9. Een procureur is een persoon die partijen in een civiel rechtsgeding vertegenwoordigt en met volmacht proceshandelingen verricht; pleitbezorger. De vorster betaalde in 1720, net als de dorpsbode, twee gulden en tien stuivers recognitie per jaar. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening van Hooze en Lage Zwaluwe over 1720, 119v.

⁶⁶ Zie ook hoofdstuk 9.

⁶⁷ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 402 en 405, Aanstellingsbrief voor Christiaan Swaens (17 oktober 1711).

⁶⁸ NA, 1.08.11, ND, inv. 618, Heerlijkheden in de provinciën, kopieboeken van uitgaande stukken aan belanghebbenden in de domeinen, 1756-1761.

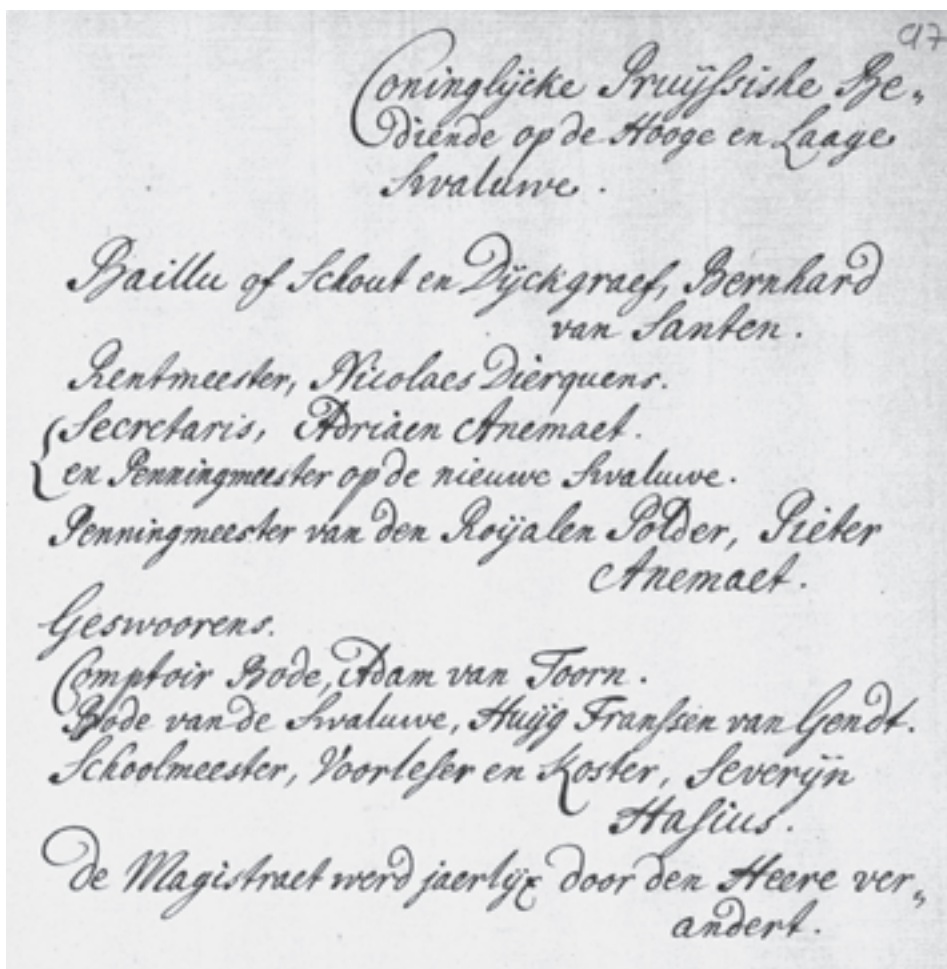
⁶⁹ De schepenen kwamen meestal uit vooraanstaande families in Hooze en Lage Zwaluwe. Zij hadden een goede baan, zoals onderwijzer of rentmeester, en waren veelal actief in het kerkbestuur. Een aantal van hen werd na hun overlijden in de kerk te Hooze Zwaluwe begraven.

⁷⁰ Uit de bestudeerde bronnen is niet gebleken dat er een burgemeester werd benoemd. Ook niet dat de president-schepenen als zodanig optrad. In Breda was de president-schepenen binnenburgemeester.

⁷¹ Tegen een vonnis kon worden geappelleerd bij het Hof van Holland.

⁷² GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 97, nr. 2, Koninklijke Pruisische bedienden op de Zwaluwen.

⁷³ GStA PK, I HA GR Rep. 64 I, nr. 46, 39, Overzicht voor het kiezen van schepenen uit een dubbel getal; 38r-38v, Aangepaste akte uit 1690. Zoals uit figuur 5 blijkt kwamen vijf schepenen uit Hooze Zwaluwe en vier uit Lage Zwaluwe.

Afb. 50 Lijst van 'Coninglijke Pruijsische Bediende op de Hooge en Laage Swaluwe', anoniem, ongedateerd.

richte arbeid te bedanken en hen van hun eed te ontslaan, terwijl de nieuw benoemde schepenen beëdigd dienden te worden. Toevallig ontstond in de Zwaluwen een afwijkende situatie. Eind juli 1711 was de Pruisische koning Frederik I als heer van deze heerlijkheid benoemd en begin 1712 was de schout-baljuw overleden. Secretaris Adriaan Anemaet nam deze taak voorlopig op zich. De secretaris informeerde Frederik op diens verzoek over de manier waarop de schepenen werden voorgedragen en benoemd. Voor het gemak kon de nieuwe heer de oude schepenen nog in hun positie continueren, maar Anemaet adviseerde hem toch enkele veranderingen aan te brengen. Hij had al een aantal suggesties in de lijst opgenomen.⁷⁴ De koning kreeg van de secretaris de raad eventuele wijzigingen pas door te voeren nadat hij de nieuwe schout-baljuw

⁷⁴ Zie figuur 5.

had aangesteld.⁷⁵ Bernard van Santen werd door Frederik zelf als zodanig benoemd.⁷⁶

In 1712 werden vijf schepenen, die nog door de voormalige Nassause Domeinraad voor het jaar 1711 waren benoemd, door Frederik gecontinueerd. Vier schepenen werden door hem vervangen.⁷⁷ Van Santen bedankte deze vier schepenen en ontsloeg hen van hun eed.⁷⁸ Van Pruisische zijde koos men uit het opgegeven dubbel getal drie nieuwe kandidaten, de vierde, Pieter den Rooijen, stond niet op de lijst. Het is mogelijk dat hij later werd voorgedragen.⁷⁹

Figuur 5 Oude en (op)nieuw benoemde en beëdigde schepenen⁸⁰

1711/1712: Namen van de schepenen die nog waren aangesteld door de voormalige Nassause Domeinraad	Getal	Lijst en voorstel secretaris	1712: Namen van de (op)nieuw benoemde en beëdigde schepenen
Voor Hooge Zwaluwe		Voor Hooge Zwaluwe	Voor Hooge Zwaluwe
Pieter Anemaet		Pieter Anemaet	Pieter Anemaet, tevens president-schepen
Abraham Noeij		Abraham Noeij	Abraham Noeij
Severijn Hesius		Severijn Hesius	Severijn Hesius
Johan Silvius	3	Johan Silvius	Johan Silvius
Hendrik Pinxteren	2	Hendrik Pinxteren	Niet meer benoemd
		Dubbel getal	
	2	Jan van Ginneken	Niet gekozen
	3	Cornelis Hermans van Raamsdonk	Cornelis Hermans van Raamsdonk
		Wouter Peeters den Engelsens	Niet gekozen
		Pieter Dubbelman	Niet gekozen
		Jacobus Silvius	Niet gekozen
Voor Lage Zwaluwe		Voor Lage Zwaluwe	Voor Lage Zwaluwe
Pieter Antoni den Engelsens		Pieter Antoni den Engelsens	Pieter Antoni den Engelsens

⁷⁵ GStA PK, I. HA GR Rep. 64 I, nr. 46, 40r-40v, Anemaet aan Frederik I (7 maart 1712). Frederik I had op 4 maart 1712 een brief gestuurd waarin hij inlichtingen had gevraagd over de procedure voor het benoemen van schepenen. De secretaris had voorgesteld om bijvoorbeeld nr. 2 van de oude schepenen te vervangen door nr. 2 uit het dubbel getal. Zoals uit het overzicht blijkt werd het voorstel niet geheel door Frederik overgenomen.

⁷⁶ Zie hoofdstuk 9 en 10.

⁷⁷ Zie figuur 5.

⁷⁸ RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 3v (30 juni 1712).

⁷⁹ Hierover zijn geen stukken voorhanden.

⁸⁰ RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 3v (30 juni 1712).

1711/1712: Namen van de schepenen die nog waren aangesteld door de voormalige Nassause Domeinraad	Getal	Lijst en voorstel secretaris	1712: Namen van de (op) nieuw benoemde en beëdigde schepenen
Leendert Dingmans, tevens president-schepen		Leendert Dingmans, tevens president-schepen	Niet meer benoemd
Cornelis Jansen van Bavel	4	Cornelis Jansen van Bavel	Niet meer benoemd
Jacobus Barendse Smit	1	Jacobus Barendse Smit	Niet meer benoemd
		Dubbel getal	
	1	Adriaan Peter Nelemans	Adriaan Peter Nelemans
	4	Cornelis Jan Dingeman	Niet gekozen
		Wouter Adriaanse den Engelsen	Niet gekozen
		Wouter Kleijn	Wouter Kleijn
			Pieter den Rooijen

Op 30 juni 1712 beëdigde de schout-baljuw uit naam van de koning de schepenen, behalve Cornelis Hermans van Raamsdonk en Pieter den Rooijen die afwezig waren. Zij legden op 10 juli 1712 in handen van diens substituut Daniel van Bodegem hun eed af.⁸¹ De Pruisische heer nam de bestaande benoemingsprocedure over; dit deed hij ook in het Westland.⁸²

De secretaris

Ook secretaris Adriaan Anemaet werd door Frederik I in zijn functie gehandhaafd. De secretaris was verantwoordelijk voor het opmaken van akten, rekeningen en andere documenten, die betrekking hadden op Hooge en Lage Zwaluwe en de inwoners. Tevens diende hij deze documenten op te nemen in een register. Hij stelde akten, contracten, dingtalen, appointementen, vonnissen en andere wettelijke documenten van

⁸¹ RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 3v (30 juni 1712). Op 30 juni 1712 stelde Van Santen Van Bodegem aan als zijn stadhouder (substituut). Bij afwezigheid van Van Santen zou hij hem waarnemen. Van Bodegem legde in handen van de schout-baljuw zijn eed af. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 3v-4r (30 juni 1712). Zie voor de tekst van de eed uit 1746: RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 185v-186r (12 januari 1746). Van Bodegem werd op 16 oktober 1712 door Van Santen aangesteld als substituut-ontvanger. Zie hoofdstuk 9.

⁸² Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 446-447, Lijste en nominatie van Henderick van Goch, schout-baljuw van de heerlijkheid Honselersdijk en Naaldwijk (februari 1715). Voor de heerlijkheid Honselersdijk werden door de Pruisische heer vijf schepenen benoemd. Voor Naaldwijk werden naast zeven schepenen ook nog welgeboren mannen benoemd: een soort vroedschap. Van Goch deed de Pruisische koning een voorstel wie hij kon benoemen.

het gerecht op en hield ook hiervan een register bij.⁸³ De secretaris maakte daar akten of extracten van op en plaatste hier zijn handtekening onder. Hij had geheimhoudingsplicht ten aanzien van alle zaken die betrekking hadden op de koning in Pruisen of de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe. Als de rekening van de schout-baljuw en de schepenen door de gezant was afgehoord, werd deze door de secretaris voorzien van een apostille en ook door hem administratief afgesloten.⁸⁴ Hij verstrekke adviezen aan de Pruisische gezant. Hij betaalde jaarlijks recognitie aan de rentmeester van de domeinen en deze moest het bedrag in zijn rekening verantwoorden.⁸⁵ De secretaris legde zijn ambtseed af in handen van de Pruisische buitengewone gezant en gevolmachtigd minister te Den Haag.

De ontvanger van belastingen

Schout-baljuw Swaens werd ook in zijn functie als ontvanger van belastingen gehandhaafd. Het was zijn taak de door hem geïnde belastingen, zoals de gewone verpondingen, de honderdste en tweehonderdste penning, te innen en bij het kantoor van de ontvanger-generaal van de Staten van Holland te Den Haag of bij de particuliere ontvanger te Dordrecht af te dragen.⁸⁶ De ontvanger-generaal inde de reële honderdste en tweehonderdste penning. De personele honderdste en tweehonderdste penning kwamen via de ontvanger in Dordrecht bij de ontvanger-generaal te Den Haag terecht. In de Zwaluwen werd de functie van lokale ontvanger niet alleen in het geval Swaens, maar algemeen gecombineerd met die van schout-baljuw.⁸⁷ Deze ontvanger liet zijn werkzaamheden door een substituut doen. Tevens diende Swaens de administratie bij te houden, de rekeningen op te maken en aan de schout en schepenen jaarlijks rekening, verantwoording en reliqua te doen. Hij moest het overschot aan geïnde belastingen afdragen of aantonen dat wat volgens zijn boeken of bescheiden was overgebleven nog aanwezig was.⁸⁸ Wanneer de rekening in orde werd bevonden presenteerde de schout deze samen met de schepenen aan de Pruisische gezant om door hem in Hooge Zwaluwe afgehoord en gesloten te worden. Het kon soms lang duren voordat de belas-

⁸³ Dingtalen zijn pleidooien en met name de door de procespartijen genomen conclusies. Appointment is een voorlopige rechterlijke beschikking.

⁸⁴ Apostille is een kanteekening op een akte, op een verzoekschrift enz., aantekening op de kant of aan het einde van een geschrift gesteld met het doel bericht, consideratie en advies te geven of te vragen. Zie hoofdstuk 9 voor het afhooren van de rekening door de gezant.

⁸⁵ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 339-340, Aanstellingsbrief voor Adriaan Anemaet (9 oktober 1711). Er wordt niet vermeld hoeveel recognitie de secretaris per jaar diende te betalen.

⁸⁶ In de tijd van Swaens was Cornelis van Aerssen (1646-1728), vrijheer van Hoogerheide en half Ossendrecht of Woensdrecht, heer van Meteren, Triangel en Voshol ontvanger-generaal. Johan de Bruijn was toen de ontvanger in Dordrecht.

⁸⁷ In 1712 wilde een aantal schepenen deze twee functies separeren. Zie hoofdstuk 9. De heer van het ambacht cq de Staten verpachtten het recht tot inning van bepaalde belastingen per halfjaar en lieten andere belastingen door ambtenaren (collecteurs) innen. In 1747 werd overal de collecte ingevoerd.

⁸⁸ NA, 1.08.11, ND, inv. 608, 236v-237v, Kopieboeken uitgaande stukken, maart 1685-1687. Mocht er sprake zijn van een tekort, dan diende de ontvanger dit bedrag zelf bij te leggen.

tingen werden afgerekend, zodat er grote achterstand in de afdracht hiervan ontstond en er daarom aan de ontvanger-generaal van de Staten van Holland boetes moesten worden betaald.⁸⁹ Dit soort achterstallige betalingen kwam ook in andere plaatsen voor.⁹⁰ Ontvanger Christiaan Swaens ontving voor zijn werkzaamheden 420 gulden aan tantièmes per jaar.⁹¹

De rentmeester van de Zwaluwen

Frederik I benoemde de rentmeester van Hooge en Lage Zwaluwe. Deze was na de schout-baljuw de belangrijkste functionaris. De rentmeester was verantwoordelijk voor het beheer over de domeinen van de heer van de Zwaluwen en stelde ieder jaar zijn rekening op. Ook inde hij de pachten, cijzen en renten. Hij dwong wanbetalers te betalen en schreef voor de betalingen kwitanties uit. Ook hield hij zich, zoals gezegd, in opdracht van de Pruisische heer bezig met betalingen, zoals de afdracht van belastingen aan de lokale ontvanger. De rentmeester hield, naast de dijkgraaf en heemraden, toezicht op de dijken en huizen en zorgde voor het onderhoud van het domein. Tevens deed hij al het mogelijke om de rechten van zijn heer te verdedigen en verstrekte desgewenst ook adviezen aan de Pruisische gezant.

De rentmeester had niet alleen het beheer over de Zwaluwen als taak. Na 1580 was hij tevens belast met het beheer over de aangrenzende ambachten Twintighoeven en Klein Waspik.⁹² Door hem werden van 1592 tot 1602 in de rentmeesterrekeningen van Hooge Zwaluwe de inkomsten en uitgaven van de ambachten Drimmelen, Almonde, Dubbelmonde, Standhazen en Klein Waspik opgenomen. Het zou hierbij echter alleen gaan om de visserij die onder de jurisdictie viel van de Zwaluwen.⁹³ Het visserijbe-

⁸⁹ Zie hoofdstuk 9.

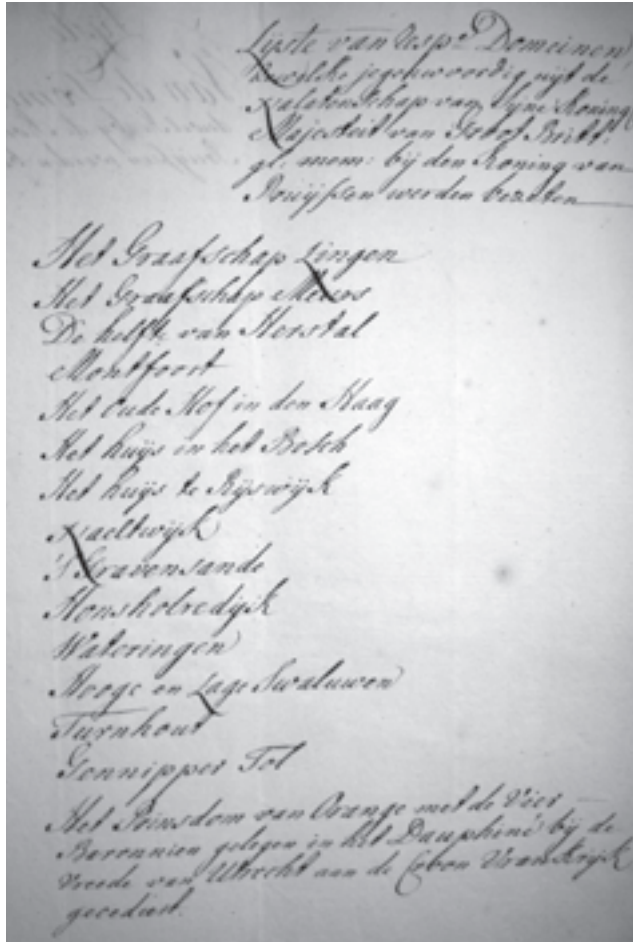
⁹⁰ Zo was de financiële situatie in het ambacht Ter Aar (Voshol) ook niet best. De administratie was niet op orde en er was achterstand in het afdragen van onder andere belastingen. Er werden gelden afgelost, maar deze werden meestal door de wat rijkere inwoners van het ambacht voorgeschooten. Van 't Riet, 'Cornelis van Aerssen', 56-59.

⁹¹ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 46, 40-41, Anemaet aan Frederik I (7 maart 1712). Zie voor een overzicht van de inkomsten van Swaens hoofdstuk 9.

⁹² Van Hoof e.a. (ed.), *Nassause Domeinraad*, 194 en 302. De ambachtsheerlijkheid Klein Waspik lag bij (Groot) Waspik, de (voormalige) ambachtsheerlijkheid Twintighoeven grensde ten zuiden aan Lage Zwaluwe. Twintighoeven strekte zich ten noorden uit tot het midden van de vroegere loop van de Maas. Ten oosten grensde Twintighoeven aan Dubbelmonde en ten westen aan Wieldrecht. Deze informatie had rentmeester Van Fenema uit de akte van Margaretha van Parma (1561) kunnen opmaken. NA, 1.08.11, ND, inv. 7655, Provisionele deductie van Van Fenema (23 oktober 1752). Zie voor de bepaling van de grens tussen Twintighoeven en Wieldrecht NA, 1.08.11, ND, inv. 7651 en voor de aanspraken van de prins van Oranje op Twintighoeven NA, 1.08.11, ND, inv. 7653.

⁹³ Van 1592 tot 1602 diende Joan van de Corput rekeningen in wegens het beheer van de heerlijkheid Hooge Zwaluwe, Drimmelen, Almonde, Twintighoeven, Standhazen en Klein Waspik. Vanaf 1602 schreef Van de Corput in zijn rekening dat hij rentmeester was van Hooge Zwaluwe, Twintighoeven en Klein Waspik. Drimmelen, Almonde, Dubbelmonde en Standhazen werden vanaf die tijd niet meer door hem genoemd. Zie Van Hoof e.a. (ed.), *Nassause Domeinraad*, 302. Zie de rentmeestersrekeningen van Joan van de Corput van heerlijkheid Hooge Zwaluwe, Almonde, Twintighoeven, Standhazen en Klein Waspik, NA, 1.08.11, ND, inv. 7764-7771, Rentmeestersrekeningen van 1592 tot 1602 (de rekening van 1601 ontbreekt) en voor Hooge Zwaluwe, Twintighoeven en Klein Waspik, NA, 1.08.11, ND, inv. 7772-7778, Rentmeestersrekeningen van 1602 tot 1611 (de rekeningen van 1604 en 1606 ontbreken). Klein Waspik wordt voor het eerst genoemd in de rekening van 1594. Zie NA, 1.08.11, ND, inv. 7766. Zie

Afb. 51 Lijst van domeinen die de Pruisische koning in bezit had, anoniem, ongedateerd.

heer in dit hele gebied kwam dus onder de verantwoordelijkheid van de rentmeester. Die van Geertruidenberg mocht hetzelfde doen voor de verdronken ambachtsheerlijkheden Almonde en Dubbelmonde en tevens voor Standhazen onder Geertruidenberg.⁹⁴ Omdat het hier echter gebieden betrof die praktisch onbewoond en/of (gedeeltelijk) overstroomd waren, werd blijkbaar besloten om geen aparte rentmeester ervoor aan te stellen.⁹⁵ Dit was ook veel goedkoper. De Oranjes waren toen nog heer van alle aan elkaar grenzende heerlijkheden in de regio: Hooge en Lage Zwaluwe, Geertruidenberg met Made, Twintighoeven, Almonde, Dubbelmonde, Klein Waspik, Drimmelen en Standhazen.⁹⁶ Over de status van Twintighoeven en Klein Waspik ontstond echter

voor de Rentmeestersrekeningen van Lage Zwaluwe NA, 1.08.11, ND, 7732-7759, Rekeningen van 1588 tot 1616.

⁹⁴ Van Hoof e.a. (ed.), *Nassaue Domeinraad*, 194.

⁹⁵ In 1795 woonden er in Klein Waspik drie personen.

⁹⁶ De heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe met de Rietwaard Hollarts Hille, Gods Hille en het Hilleken over de Blaack in de Klaverpolder werden in het leenregister ingeschreven onder nr. 1750. Zie NA, 3.01.52, LRH, inv. 78, 44r-45r,

in de nieuwe situatie onduidelijkheid. Hoewel Frederik I alleen de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe met de Rietwaard in leen ontving bleef zijn rentmeester nog steeds ook het beheer over Twintighoeven en Klein Waspik doen.⁹⁷ De Staten-Generaal hadden het beheer hiervan niet aan de Nassause Domeinraad overgedragen. Voor Frederik blijkbaar reden om te denken dat hij ook deze twee gebieden in leen had gekregen en zich daarom heer van Klein Waspik en Twintighoeven mocht noemen. In zowel het Traktaat van Partage van 1711 als dat van 1732 worden beide gebieden niet genoemd.⁹⁸ Blijkbaar werden ze toen niet verdeeld, want ook de Friese Nassaus hebben Twintighoeven en Klein Waspik niet in leen ontvangen.⁹⁹

Toen de Oranjes nog heer waren werd de rentmeestersrekening door de Nassause Domeinraad afgehoord en in de boekhouding verwerkt. Deze rekening werd nu door de Pruisische gezant afgehoord of vanaf 1723 door een functionaris van de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef.¹⁰⁰ Pruisische ambtenaren zetten de rekening om in een verzameling waarin onder andere de uitgaven en inkomsten stonden van de goederen die de Pruisische koning voorlopig uit de nalatenschap van zijn neef Willem III had ontvangen. De rentmeester van Hooge en Lage Zwaluwe, Klein Waspik en Twintighoeven kreeg van zijn heer volmachten voor het beheer van deze domeinen. Hij verpachtte onder andere gronden, molens, de tienden, gorzen, visserijen en de vogeljacht aan de meest biedende of bij afslag aan de hoogst mijnende.¹⁰¹ De redelijke onkosten die de rentmeester voor de verpachtingen maakte kreeg hij vergoed.

Frederik I liet bij zijn aantreden de toenmalige rentmeester Nicolaas Dierquens in functie.¹⁰² De rentmeester diende nu de eed van trouw af te leggen in handen van de

Leenakte nr. 1750, 44r-45r. De ambachtsheerlijkheden Almonde, Dubbelmonde, Twintighoeven en Standhazen met onder andere de tienden, de molen, de veren en visserijen werden in het leenregister ingeschreven onder nr. 1751. Zie NA, 3.01.52, LRH, inv. 78, leenakte nr. 1751, 45-46. Hieruit blijkt dat het twee aparte lenen waren. Zie tevens NA, 1.08.11, ND, inv. 1718 en 1719, Akten van belening door de Staten van Holland in 1752 en met vernieuwing in 1767.

⁹⁷ Dit probleem was een gevolg van de splitsing, dit zien we hierna ook bij de benoeming van de heemraad voor de Emiliapolder.

⁹⁸ Zie KB, Knuttel, 16842, Tractaat van verdeling, 3-4; KHA, A17, Willem IV, inv. 49-7, Traktaat van verdeling; NA, 1.08.11, ND, inv. 967, *Traité d'Accommodement, & de Partage sur la Succession d'Orange, conclu entre sa Majesté le Roi de Prusse, et Son Altesse Severenissime le Prince d'Orange, & de Nassau. Le 14 de May/Le 16 de Juin 1732*, 3-16; hoofdstuk 6; afbeelding 40. Omdat de Staten-Generaal hiertegen niets deden kon Frederik II ook Klein Waspik en Twintighoeven aan de Oranjes verkopen. Zie hoofdstuk 14.

⁹⁹ Anna van Hannover kocht ze later van Frederik II. Zie hoofdstuk 14.

¹⁰⁰ Rentmeester Anthoni Swaens presenteerde zijn rekening van 1720 op 22 september 1722 in Den Haag. Het was zijn eerste rekening die hij als rentmeester had opgesteld. BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening (incomplete) van Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 4r. De rekening werd op 2 oktober 1722 door een rekenmeester opgenomen, samengevat en afgesloten. De rentmeester betaalde op 13 oktober 1722 een bedrag van 956 gulden, 10 stuivers en 8 penningen aan rentmeester Johann Heinrich Albrecht van de 'Successie-Casse van Orange' of 'Orange Successions-Casse'. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening (incomplete) van Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 153.

¹⁰¹ De pachtgelden vormden een belangrijke bron van inkomsten voor de heer van de Zwaluwen.

¹⁰² In 1699 had Willem III Nicolaas Dierquens tot rentmeester benoemd als opvolger voor Willem van Neurenberg. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 336-337, Aanstellingsbrief voor Nicolaas Dierquens (7 augustus 1699). In navolging hiervan deed Frederik, in zijn functie als heer van de Zwaluwen, Twintighoeven en Klein Waspik, dit ook. Hij stelde Dierquens opnieuw aan als rentmeester van bovengenoemde gebieden. Zie GStA PK, I HA GR,

Pruisische gezant te Den Haag en niet meer bij de Nassause Domeinraad.¹⁰³ Dierquens die in Den Haag woonde kon echter wegens andere verplichtingen soms niet naar de Zwaluwen gaan om daar de pacht te innen. Daarom stelde hij secretaris Anemaet voor als zijn vervanger. Hij was dit al in 1700, toen Willem III nog heer van de Zwaluwe was, met de Nassause Domeinraad overeengekomen. Dierquens moest wel 'suffisante cautie' stellen 'tot contentement van den Raed'.¹⁰⁴ Dierquens werd in 1720 opgevolgd door Anthoni Swaens.¹⁰⁵ Anthoni was de zoon van de in 1712 overleden schout-baljuw Christiaan Swaens en Maria Swaens-Vivien.¹⁰⁶

De schout van Klein Waspik

De heer van de Zwaluwen benoemde onder andere ook de schout van Klein Waspik. Het was onzeker of de Pruisische heer dat mocht doen. Van Fenema, rentmeester van Hooge en Lage Zwaluwe, had in 1743 archiefonderzoek hiernaar gedaan en de aanstellingsbrief gevonden waaruit naar hij beweerde bleek dat de Pruisische koning wel degelijk de schout in Klein Waspik mocht benoemen.¹⁰⁷ De verkoop van het schoutambt bracht de Pruisische koning 1.200 gulden op. De jaarlijkse recognitie bedroeg tien rijksdaalders.¹⁰⁸ Het had Van Fenema veel tijd en geld gekost om deze bewijsstukken te bemachtigen. De rentmeester wilde deze zaak ten gunste van de koning 'dirigeren'. Hij was een man van letters en zou voor deze zaak een boek vol schrijven, van daar dat zijn zoon voorstelde om deze kwestie maar mondeling af te handelen.¹⁰⁹ Zoals uit volgende hoofdstukken zal blijken heeft deze rentmeester veel voor de Pruisische koning gedaan.¹¹⁰ Van Fenema vond het een plezier en een eer om voor Frederik II te mogen werken.¹¹¹

Rep. 64 I, nr. 45, 333 en 338, Aanstellingsbrief voor Nicolaas Dierquens (9 oktober 1711). Zie ook GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I nr. 48, 22.

103 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, Eedaflegging door Nicolaas Dierquens op 12 augustus 1699 bij de Nassause Domeinraad en op 23 september 1711 bij de Pruisische gezant Von Hymmen. Zie ook GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I nr. 48, 23. Dierquens zou zijn eed op 4 september 1711 hebben afgelegd.

104 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 45, 334-335, Aanstellingsbrief voor Adriaan Anemaet als substituut-rentmeester (14 juni 1700). Cautie stellen: het stellen van een zekerheid in persoon of goederen tot nakoming van een verplichting.

105 Anthoni Swaens (1694-1747) werd door Frederik Willem I benoemd. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 48, 18r-18 en 33, Aanstellingsbrief voor Anthoni Swaens (29 februari 1720). Dierquens had hem bij Frederik Willem I aanbevolen. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 48, 29r-29v, Dierquens aan Frederik Willem I (1719).

106 Zie hoofdstuk 9.

107 Hij had dit al meermalen medegedeeld maar hierop was van Pruisische zijde geen reactie gekomen.

108 NA, 1.10.29, CF, inv. 838, nr. 62, Van Fenema aan Von Podewils (24 mei 1743).

109 NA, 1.10.29, CF, inv. 838, nr. 66, P.H. van Fenema aan Von Podewils (29 mei 1743). Het is niet bekend hoe deze zaak is afgelopen.

110 Zie hoofdstukken 12 en 13.

111 NA, 1.10.29, CF, inv. 838, nr. 62, Van Fenema aan Von Podewils (24 mei 1743).

8.7 De introductie van een domeinraad

In de Zwaluwen breidde de Pruisische heer het lokale bestuur uit met een domeinraad. Deze functionaris moest de rentmeester bijstaan. In 1712 stelde Frederik I Daniel van Bodegem, de plaatsvervanger van de schout-baljuw, aan als domeinraad. In 1725 volgde Gerard (Gerhard) Leeuwen van Wüsthuizen Van Bodegem op.¹¹² Op 24 november 1721 was Leeuwen van Wüsthuizen al door Frederik Willem I als zodanig benoemd.¹¹³ De domeinraad legde op 17 januari 1722 zijn eed af in handen van de Pruisische gezant Daniel Meinertshagen.¹¹⁴ Hij kreeg van Frederik Willem I onder andere opdracht om zaken betreffende de domeinen ‘tot nutte en voordeel’ van hem beter te regelen. Wanneer de nieuwe domeinraad dingen zag die nadelig waren voor de heer, moest hij hem hiervan meteen bericht doen en er verder met niemand over spreken.¹¹⁵ De toenmalige rentmeester, Anthoni Swaens, was bang dat hij een deel van zijn taken en bevoegdheden aan Leeuwen van Wüsthuizen zou moeten overdragen.¹¹⁶ Dat was onder andere het in toom houden van boze pachters en het innen van hun achterstallige pachten.¹¹⁷ Pachtgelden vormden namelijk een substantieel deel van de inkomsten van de heer. Wellicht lukte het Swaens niet om de achterstallige pachten bij zijn pachters te innen. Swaens verzocht de Pruisische koning om de nieuwe domeinraad te verbieden zich met zijn werkzaamheden te bemoeien.¹¹⁸ Swaens, die in 1720 rentmeester was geworden, werd al in 1723 opgevolgd door Bernard de Bringues.¹¹⁹

112 Hij was de zoon van Hendrik Leeuwen en Angelica van Mewen uit Dordrecht. Op 13 september 1725 vervoegde Gerard Leeuwen van Wüsthuizen zich bij het dorpsbestuur. Hij toonde zijn benoemingsakte en verzocht het document op de secretarie te laten registreren. Leeuwen van Wüsthuizen (1684-1748) was vanaf eind maart 1725 al substituut-schout-baljuw van de Zwaluwen. Hierover later meer. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 65r-v (12 februari 1723); 76v (13 september 1725). Zie ook GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 49, 69r, Anthoni Swaens aan Frederik Willem I (maart 1722).

113 De benoemingsakte werd op 12 april 1722 in Den Haag in het Nederlands vertaald. Leeuwen van Wüsthuizen zou al in 1716 het adjunctschap of het *surviance* ‘titulo oneroso’ [tegen betaling] van Frederik Willem I hebben gekregen. Als substituut betaalde hij aan Van Santen 900 gulden per jaar. Leeuwen van Wüsthuizen zat vanaf 1729 ook in de vroedschap van Gorkum. Volgens de Pruisische gezant Luisius was de substituut-schout-baljuw niet vaak aanwezig. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 32v en 49r, Luisius aan Frederik Willem I (20 december 1735).

114 RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 77r-v (13 september 1725). Daniel Meinertshagen werd door de Pruisische koning in 1713 benoemd tot buitengewoon gezant te Den Haag. Zie Schutte, *Buitenlandse vertegenwoordigers*, 350, nr. 378. Zie ook figuur 4.

115 RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 76v, (13 september 1725).

116 Swaens wilde in het volle bezit blijven van alle honneurs, digniteiten en emolumenten die verbonden waren aan zijn ambt. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 49, 69v-70r, Anthoni Swaens aan Frederik Willem I (maart 1722).

117 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 49, 69v, Anthoni Swaens aan Frederik Willem I (maart 1722). Als gevolg van veeziekten, misoogsten, overstromingen en oorlog waren een groot aantal pachters niet in staat de verschuldigde pacht (geheel) aan de Pruisische heer te betalen. Soms kregen deze pachters een remissie, zoals in 1714. Frederik Willem I gaf toen zijn pachters vanwege veesterfte een schadeloosstelling van in totaal 2.400 gulden. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 47, Adriaan Anemaet aan Meinertshagen (10 februari 1718). Zie ook hoofdstuk 12 en 14.

118 GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 49, 69v-70r, Anthoni Swaens aan Frederik Willem I (maart 1722). Blijkbaar was Swaens in 1722 al van de benoeming van Leeuwen van Wüsthuizen op de hoogte. Het is niet bekend of Frederik Willem I het verzoek van Swaens heeft ingewilligd.

119 Zie hoofdstuk 13.

8.8 De polders in Hooge en Lage Zwaluwe

Tot het grondgebied van de Zwaluwen hoorden het in de Klaverpolder gelegen polderdje de Rietwaard van Hollartshille, Godshille en het Hilleken over de Blaak.¹²⁰ De Klaverpolder lag binnen de Royale Polder die gedeeltelijk onder Lage Zwaluwe en gedeeltelijk onder Zevenbergen en Niervaart viel.¹²¹ De heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe besloeg verschillende polders, waarvan de percelen onder andere bebouwd werden met haver, vlas en hooi- en weidegras. Men kweekte er tevens riet, biezen en griendhout. Dit gebeurde ook op de riethillen, en op de gorzen en platen die opkwamen in de Verdrongen Zuid-Hollandse Waard.¹²² In de polders werd turf gestoken, zoals in de polder de Oude Moer (in de Emiliapolder) en de Zonzeelsepolder. Over de polder werd gezag uitgeoefend door een dijkgraaf en heemraden. Hun voornaamste taken waren het beheren en onderhouden van de ringdijk die in opdracht van de Domeinraad was aangelegd. Daarnaast waren zij verplicht zorg te dragen voor de wegen, de gemene landswateringen en sluizen. Tweemaal per jaar moesten bestekken worden opgesteld en vonden aanbestedingen van de onderhoudswerken plaats. In de maanden mei en september werden de wateringen, wegen en wegsloten die door de ingelanden moesten worden onderhouden geschouwd. Omdat in latere hoofdstukken enkele polders aan bod zullen komen, wordt hier alvast iets over verteld.

In Hooge Zwaluwe lag de polder de Vierendelen. De heer benoemde er de dijkgraaf, de penningmeester, de heemraden, de bode en de sluiswachter. Laatstgenoemde was tevens sluiswachter van de Nieuwe Zwaluwsepolder en de Emiliapolder. De Nieuwe Zwaluwsepolder, die in 1650 werd ingepolderd, lag deels op het grondgebied van Hooge en deels op dat van Lage Zwaluwe. De Pruisische heer benoemde daar de dijkgraaf, een heemraad, de penningmeester, de sluiswachter en de molenaar van de watermolen.¹²³ De Royale Polder ontstond in 1650 toen twaalf polders, gelegen in Zevenbergen, Klundert en Lage Zwaluwe, werden samengevoegd. Een van die polders was de in Lage Zwaluwe gelegen Klaverpolder. Deze polders hadden tot dan toe slechts een zomerkade en kregen in 1650 een gezamenlijke winterdijk.¹²⁴ De naam van de polder was ontleend aan Mary Stuart, de vrouw van stadhouder Willem II. Zij kreeg van haar vader Karel I, koning van Engeland, de titel Princess Royal. Thans ligt deze polder in de gemeenten Drimmelen en Moerdijk.¹²⁵ De Zonzeelsepolder viel deels onder Terheijden dat in de Pruisische tijd deel uitmaakte van de baronie van Breda (Staats-Brabant), en deels onder Zevenbergen en Zwaluwe (Holland). De heer van de Zwaluwen

¹²⁰ De Blaak was een vliet die de grens vormde tussen de Rietwaard en Zevenhoeven. Zie hoofdstuk 11, afbeelding 68.

¹²¹ Een polder is een door waterscheidingen (kaden) omgeven stuk land, waar binnen de waterstand geregeld kan worden.

¹²² Zie hoofdstuk 13.

¹²³ Van Hoof e.a. (ed.), *Nassause Domeinraad*, 302.

¹²⁴ Een zomerdijk of -kade is een lage, lichte dijk die de lagere vloten van de zee of van een rivier in de zomer moet keren. Een winterdijk is een hoge en zware dijk die 's winters de hoge vloten van de zee of van een rivier moet keren.

¹²⁵ Zie hoofdstuk 11.

benoemde de vierde heemraad.¹²⁶ Ook deze polder maakt nu deel uit van de gemeenten Drimmelen en Moerdijk.

8.9 Gespannen relaties

Niet alleen binnen de Zwaluwen kwamen bestuurlijke spanningen voor, maar ook tussen de Zwaluwen en andere instanties. De oplossing daarvan was moeilijker dan voorheen, aangezien de Pruisische heer verder weg verbleef dan vroeger de Oranjes, of ook om reden dat de gebieden nu deels onder Pruisen en deels onder Oranje vielen. Tevens omdat de Pruisische koning soms zelf partij in geschillen was. Dit wordt duidelijk in een drietal zaken die hierna aan de orde komen.

Daniel van Bodegem versus Leeuwen van Wüsthuisen

Daniel Van Bodegem, voormalig substituut-schout-baljuw, werd door zijn opvolger Gerard Leeuwen van Wüsthuisen beschuldigd van diefstal en plundering.¹²⁷ Het was 18 of 20 jaar geleden dat de voormalige stadhouder in een boedelscheiding met zijn broer en zus had gelegen.¹²⁸ Hij werd uitgekocht voor 1.400 gulden. Sindsdien was hij twaalf jaar stadhouder van Zwaluwe geweest. In die tijd had hij voor 20.000 gulden een huis met tuin gekocht, verbouwd en meubelen aangeschaft. Volgens stadhouder Leeuwen van Wüsthuisen had Van Bodegem overal geroofd en gestolen; anders had hij dat alles niet kunnen bekostigen. Van Bodegem had, zei hij, nog nooit iets gedaan ten gunste van de Zwaluwen, maar deed alles voor zijn eigen voordeel. Het stelen en plunderen zou hem nu worden belet. Eigenlijk was Van Bodegem een van het slechtste slag mensen die Leeuwen van Wüsthuisen in zijn leven zei te hebben ontmoet. De drie ambtenaren van Zwaluwen, onder wie de substituut-schout-baljuw zelf, waren geen vrienden van hem. Dit omdat zij tegen hem ingingen wat betreft zijn goddeloos genoemde gewoonte van stelen en roven en zijn negatieve houding ten aanzien

¹²⁶ RAWB, 1542, WE, inv. 1, 115v-116r, Verdrag over het aanstellen van amptenaren, 25 april 1719; NA, 1.08.11, ND, inv. 693, Repertorium, 230. Het zou gaan om een provisionele akte. Zie hoofdstuk 10.

¹²⁷ Van Bodegem was in 1712 door schout-baljuw Van Santen benoemd tot diens stadhouder. Op 26 maart 1725 toonde Leeuwen van Wüsthuisen aan het dorpsbestuur van de Zwaluwen een akte van Frederik Willem I van 24 november 1721 waarin stond dat de koning hem had aangesteld als adjunct schout-baljuw van Van Santen. Leeuwen van Wüsthuisen volgde toen Van Bodegem op. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 73v-74r (26 maart 1725). In 1723 werd in opdracht van stadhouder Van Bodegem al een akte van 24 november 1721 geregistreerd waarin stond dat de Pruisische koning aan Leeuwen van Wüsthuisen de survivance in het schout- en baljuwschap van de Zwaluwen had gegeven. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 65r-v (12 februari 1723); 77r (13 september 1725). Leeuwen van Wüsthuisen volgde in 1725 Van Bodegem ook op als substituut-ontvanger. De eerste verpondingsrekening die hij opstelde was die van 1724. Toen was Van Bodegem nog in functie. Vanaf 1725 tot 1727 liep er bij de vierschaar in de Zwaluwen een rechtszaak tegen Van Bodegem die aanhangig was gemaakt door schepen Wouter Kleijn. Van Bodegem werd in 1727 weer benoemd tot schepen. Zie RAT, 2502, OZ, inv. 17, Civiele rol, 192r (8 februari 1727).

¹²⁸ Deze boedelscheiding zal waarschijnlijk in 1712 of 1714 hebben plaatsgevonden.

van het belang van de Pruisische heer van de Zwaluwen. De twee andere ambtenaren waren rentmeester Bernard de Bringues, de zoon van de gewezen kolonel Christoffel de Bringues, en secretaris en stokhouder Aernoud Charles Pels wiens vader, Laurens Pels, secretaris van Breda was geweest.¹²⁹ Het viel hun hard om in alle opzichten door zulke jonkers overheerst te worden. Krijgs- en domeinraad Herman Eduard Bresser uit Kleef had het zo gestuurd dat aan Van Bodegem de titel van domeinraad werd gegeven en aan zijn zoon die 6 à 7 jaar oud was de *survivance*, het recht van opvolging, in het schoutambt van de Zwaluwen.¹³⁰ Hierdoor werden de handen van Leeuwen van Wüsthui-zen gebonden, zodat hij zijn ambt niet kon afstaan mocht hij eens het geluk hebben in Gorkum, zijn stad van herkomst, op zijn toerbeurt in een goede functie binnen de vroedschap van die stad benoemd te worden.¹³¹ In 1729 was Leeuwen van Wüsthui-zen al als lid opgenomen in het stadsbestuur van Gorkum maar een betere baan zat er voor hem nog niet in.¹³²

Het is niet na te gaan in hoeverre dit laster was of (gedeeltelijk) op waarheid berustte. Wel is duidelijk dat de relatie tussen de verschillende functionarissen niet altijd even goed was en dat er bij het toewijzen van ambten, zoals op veel plaatsen, (vriendjes) politiek aan te pas kwam. Zoals we in een van de volgende hoofdstukken zullen zien besliste de Pruisische heer uiteindelijk zelf wie hij benoemde.¹³³ Ondanks alle problemen werden de twee heren in hun functie gehandhaafd. Von Bodegem als schepen en Leeuwen van Wüsthui-zen als stadhouder. Zij hadden dus beiden zitting in het dorpsbestuur en moesten met elkaar samenwerken.¹³⁴

Bresser versus Leeuwen van Wüsthui-zen

Soms verbleven raden van de Krijgs- en Domeinkamer uit Kleef in de Zwaluwen om daar onder andere de verpachtingen te doen. Zo vertoefde krijgs- en domeinraad Bresser in 1731 enige tijd in de Zwaluwen.¹³⁵ In zijn brieven aan de Staatse gezant Reinoud (Reinhard) van Reede te Berlijn doet de substituut-schout-baljuw van de Zwaluwen, dezelfde Leeuwen van Wüsthui-zen van hiervoor, een boekje open over Bresser.¹³⁶ Bres-

¹²⁹ NA, 1.08.11, ND, inv. 7669, Commissiebrief voor Bernard de Bringues als rentmeester van de Hooge en Lage Zwaluwe, Waspik, Twintighoeven van Frederik Willem I (7 oktober 1723). Aernoud Charles Pels was een zoon van Laurens Pels en Anna Swaens.

¹³⁰ Dit was in die tijd geen ongewoon verschijnsel. Zie Vries, 'Geschapen', 328-349.

¹³¹ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthui-zen aan Van Reede (7 juni 1732). Dit lijkt een conceptbrief te zijn met veel doorhalingen en toevoegingen in de marge.

¹³² Leeuwen van Wüsthui-zen werd in december 1728 benoemd als vroedschap.

¹³³ Zie hoofdstuk 10.

¹³⁴ In 1735 was Van Bodegem schepen. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 127v (17 oktober 1735).

¹³⁵ Leeuwen van Wüsthui-zen schreef op 7 juni 1732 dat Bresser ongeveer een jaar geleden in de Zwaluwen was gekomen. Zie UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthui-zen aan Van Reede (7 juni 1732). Bresser was in mei 1732 nog in Den Haag. Het is niet uitgesloten dat hij daarna naar Kleef is gegaan. Zie hoofdstuk 10.

¹³⁶ Reinoud of Reinhard (Reinier), baron van Reede, heer van Middachten, Ginkel, Lieveendaal en Zuilenburg, burgman tot Nienburg (1678-1747) werd op 27 februari 1730 benoemd als *ministre sine caractere* in Pruisen. Hij ontving zijn commissie op 16 maart 1730 en nam op 20 februari 1737 afscheid. Zijn recredentiaal werd pas op 13 juli 1742 overgezonden. Van 1746-1747 was Van Reede minister plenipotentiaris in Pruisen. Zie verder Schutte,

ser had vier maanden als gast in het huis van stadhouder Leeuwen van Wüsthuizen gewoond en van diens gastvrijheid geprofiteerd. Hij had beloofd dat hij, als daar reden voor zou zijn, de gastheer wel een plezier wilde doen. Dit zou door Leeuwen van Wüsthuizen beloond worden. Ondertussen had de voormalige stadhouder Van Bodegem een brief aan Bresser geschreven om indien het mogelijk was er voor te zorgen dat de substituut-schout-baljuw genoeg van zijn functie zou krijgen. Bresser had blijkbaar graag gezien dat Leeuwen van Wüsthuizen afstand had gedaan van zijn baljuwschap ten gunste van een neef van hem uit Amsterdam. Hierover had hij diverse malen met de adjunct-schout-baljuw gesproken. Ook had deze tot groot ongenoegen van Bresser aan de Staatse gezant te Berlijn, Reinoud, baron van Reede, verzocht om proponent Cornel(i)us Meuls uit Gorkum tot predikant in Hooge Zwaluwe te beroepen.¹³⁷

Leeuwen van Wüsthuizen trok zich daar echter niet veel van aan. In het vervolg trachtte Bresser alles wat de stadhouder deed aan 'het hoff' verdacht te maken en hem af te schilderen alsof hij de heer van Zwaluwe op alle fronten probeerde te benadelen. Leeuwen van Wüsthuizen zou dus zijn behandeld op dezelfde manier die hij toepaste ten aanzien van Van Bodegem; die manier gebruikte hij nu ook weer tegen Bresser. Van Bodegem zou volgens hem bij Bresser geen kwaad kunnen doen. In de Zwaluwen kon Leeuwen van Wüsthuizen geen orde houden. Dat kwam omdat alle snoodaards zich in verbinding stelden met Bresser. De krijgs- en domeinraad zou zelfs samen met Van Bodegem hebben overlegd op welke wijze hij de substituut-schout-baljuw kon ergeren door deze delinquenten de handen boven het hoofd te houden.

De adjunct-schout-baljuw geeft een paar voorbeelden van het tegenwerken door Bresser. Hij had ieder jaar aan de gezant een dubbelgetal met personen opgegeven, waaruit deze de nieuwe schepenen kon kiezen. Hij mocht deze nominatie om onbekende redenen niet meer doen. Bresser zocht blijkbaar de Zwaluwen af om mensen te vinden die geen vriend waren van de stadhouder en die maakte hij dan tot schepenen. Het kon nog erger. De adjunct-schout-baljuw had veertien dagen geleden nog als openbaar aanklager in rechte opgetreden tegen een boer. Reden voor Bresser om deze man voor in zijn rijtuig te laten meerijden. Bovendien had hij te kennen gegeven dat hij deze boer onder zijn bescherming zou nemen. Hij wilde wel eens zien wie hem kwaad zou willen doen. Het ging zelfs zo ver dat Leeuwen van Wüsthuizen vreesde voor ongelukken als al die slechte mensen op vrije voeten werden gelaten. Volgens de stadhouder zou de justitie 'int voet sant raken' oftewel het onderspit moeten delven.

Leeuwen van Wüsthuizen was bang dat wat hij beschouwde als de kwaadaardigheid van Bresser en Van Bodegem ook gevolgen zou hebben voor de Zwaluwen. Volgens hem zou in het vervolg geen fatsoenlijk mens zich in een van de ambten daar laten employeren en dit zou zeer nadelig zijn voor de heer.¹³⁸ Door gebrek aan functionarissen kon de heerlijkheid dan niet adequaat worden bestuurd of beheerd, terwijl er

Nederlandse vertegenwoordigers, 213-214, nr. 177; Aalbers, 'Reinier van Reede', 91-136; De Jongste, 'Beeldvorming', 501 en noot 10; UA, 1001, HA, inv. 3636.

¹³⁷ Zie hoofdstuk 10. Een proponent is een theoloog die kandidaat is tot de heilige dienst en die, na het afleggen van een kerkelijk examen, als predikant beroepbaar is verklaard.

¹³⁸ UA, 1001, HA, inv. 3725, Leeuwen van Wüsthuizen aan Van Reede (7 juni 1732).

dan ook minder recognities voor de heer binnenkwamen. Het moest de substituut-schout-baljuw nog even van het hart dat hij door toedoen van vrienden de Zwaluwen in de huidige financiële staat had gebracht. Hij zou er namelijk voor hebben gezorgd dat in 1729 de Zwaluwen 61.000 gulden aan belastingen en in 1730 een liquide geldschuld van 6.600 gulden bij de Staten van Holland werd kwijtgescholden, 'maar na het schijnt soo sal weldoen gestraft en quaad doen beloont werden'.¹³⁹ Hij had tot nu toe nog niets anders ondervonden.

Van Reede had nog een ongedateerde brief over Bresser ontvangen. De gezant dacht dat deze door Leeuwen van Wüsthuisen geschreven was; blijkbaar was er ook geen afzender vermeld. Van Reede schreef aan de adjunct-schout-baljuw dat alles wat hij in deze brief over Bresser had geschreven in Berlijn als waarheid werd erkend. Bovendien stond Bresser bij alle fatsoenlijke mensen te boek zoals hij door de substituut-schout-baljuw was beschreven. Van Reede schreef verder dat Bresser echter in een goed blaadje bij de Pruisische koning scheen te staan. Hij wist zijn krediet bij de koning te handhaven 'met somwijle een groote keerls' (kerls) te zenden. Dit kon alles aan het Pruisische Hof goedmaken. Voor een *Lange Kerl* moest Frederik Willem I op de Europese soldatenmarkt tot 1000 thaler *Kopfgeld* (premie of beloning) betalen. Zij waren bestemd voor diens particuliere lijfwacht die uit lange soldaten bestond. Hiermee legde Frederik Willem I de basis voor zijn *Roten Grenadiere*, die al snel als *Lange Kerls* bekend zouden worden.¹⁴⁰ De substituut-schout-baljuw kreeg van Van Reede de raad een oogje in het zeil te houden zodat Bresser op heterdaad kon worden betrapt. Door de Staten van Holland kon dan een rechtzaak tegen Bresser worden opgestart. Het ronselen van militairen ging in tegen de 'placcaten van den landen'.¹⁴¹ Van Reede was ervan overtuigd dat wanneer Bresser hiermee tegengehouden kon worden er aan zijn bevoorrechte positie snel een einde zou komen.¹⁴² De adjunct-schout-baljuw schreef aan Van Reede dat niet alleen hij, maar ook Bresser dacht dat hij de schrijver van de brief was, maar 'de Heer Bresser sal mij sulks noit waar maken en ick denck hem daar geen rekenschap van te geven'. Hij merkte op dat de schrijver van deze brief goed op de hoogte scheen te zijn van het doen en laten van Bresser. De stadhouder had nog nergens gehoord dat er onwaarheden in zouden staan.

¹³⁹ Van deze vrijstellingen zijn geen gegevens voorhanden.

¹⁴⁰ Na de dood van Frederik Willem I werd deze dure lijfwacht door Frederik II opgeheven.

¹⁴¹ Pruisen rekruteerde in de Republiek militairen voor de Potsdamer Riesengarde (*Lange Kerls*) of voor het Pruisische leger. Het ging bij deze gewelddadige werving meestal om ontvoeringen of het aanzetten tot desertie door illegaal opererende ronselaars. In 1733 kwam het tot een crisis toen Frederik Willem I uit woede over de executie van twee Pruisische wervingsofficieren een aantal Staatse officieren en manschappen op Pruisisch grondgebied liet arresteren en van de Staten-Generaal herhaaldelijk genoegdoening eiste. Zie UA, 1001, HA, inv. 3677, De 'Maastrichtse Zaak'; NA, 1.10.29, CF, inv. 1516, *Differenten tusschen Pruysen ende den Staat* over gearresteerde Pruisische officieren in Maastricht; UA, 1001, HA, inv. 3678, Arrestatie van personen in Staatse dienst op Pruisisch grondgebied. Door onder andere het voorzichtige beleid van de Republiek liepen deze 'broeljerries' niet uit de hand. Zie De Jongste, 'Beeldvorming', 500. Hij verwijst naar H.A. Treu, 'Verhouding', 486-497. Dit artikel zou een correctie op het proefschrift van Rive (*Schets*) zijn.

¹⁴² UA, 1001, HA, inv. 3725, Van Reede aan Leeuwen van Wüsthuisen (7 juni 1732).

Duidelijk is dat de verhouding tussen Leeuwen van Wüsthuizen en Bresser heel slecht was. Stadhouder Leeuwen van Wüsthuizen besloot in 1734 of 1735 zijn functie neer te leggen. Hij verzocht Frederik Willem I om Johan Louis de la Faille in zijn plaats te benoemen. Op 10 januari 1736 stelde de Pruisische koning De la Faille aan als substituut-schout-baljuw van Van Santen.¹⁴³ De oorzaak hiervan kan gelegen hebben in alle problemen die Leeuwen van Wüsthuizen bij het uitoefenen van zijn functie had ondervonden. Bovendien moest de substituut-schout-baljuw in het dorpsbestuur samenwerken met schepen Van Bodegem, bepaald geen vriend van hem, zoals wij hebben gezien. Tevens openden zich voor hem ook mogelijkheden voor een andere functie binnen de vroedschap van zijn stad van herkomst Gorkum. Daar had zich in 1734 een omslag in de factieverhoudingen voorgedaan en schaarde Leeuwen van Wüsthuizen zich achter de nu bovenliggende factie.¹⁴⁴ Vervolgens zou zijn carrière een verdere groei doormaken. In 1738 en 1739 was Leeuwen van Wüsthuizen één van de drie burgemeesters van Gorkum.¹⁴⁵ Van 1 mei 1742 tot 1 mei 1745 had hij voor deze stad zitting in de Gecommitteerde Raden van Holland.¹⁴⁶

Belastingproblemen tussen de Pruisische koningen en de Staten van Holland

In gevallen zoals deze zou uiteindelijk Berlijn een oplossing moeten brengen. Maar daarnaast waren er kwesties waarin de koning zelf partij was. Frederik I en na hem zijn opvolgers moesten over hun domeinen in de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe aan de Staten van Holland belasting betalen.¹⁴⁷ De aanslagen van zulke gewestelijke belastingen werden overal, dus ook voor Hooge en Lage Zwaluwe, vastgesteld door de Staten van Holland. De Staten wisten daardoor van tevoren hoeveel belastinggeld er bij hen binnen moest komen. Alle steden en dorpen moesten van één van die gewestelijke belastingen, de verponding op onroerende goederen, een deel van de vastgestelde totale opbrengst aan verpondingen, een quote, opbrengen.¹⁴⁸ De belastinginner ging uit van de aanslagen in het kohier van het vorige jaar. Hij bracht, indien nodig, hier correcties in aan.

Er werd in de vermogensbelasting onderscheid gemaakt tussen de personele en reële belastingen. Door de personele heffing werden de ingezetenen belast naar rato van

¹⁴³ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 23-25, Aanstellingsbrief voor De la Faille (10 januari 1736). Zie tevens RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 133f-134r. De la Faille legde op 1 februari 1736 in Den Haag zijn eed af in handen van de Pruisische gezant Luisius. Wanneer schout-baljuw Van Santen kwam te overlijden zou De la Faille hem opvolgen.

¹⁴⁴ In hoofdstuk 10 wordt hier uitgebreid op teruggekomen.

¹⁴⁵ Zie Jorissen, *Memoriën*, 52, 151, 154 en noot 1, 160, noot 1 en 161; RAT, 2500, DZ, inv. 39, J. Amya aan GR (z.d.). Jan Amya was secretaris van Hooge en Lage Zwaluwe.

¹⁴⁶ Zie Jorissen, *Memoriën*, 150; *Beschrijvinge*, 5; RAT, 2500, DZ, inv. 39, J. Amya aan GR (z.d.).

¹⁴⁷ Deze domeinen, gelegen in diverse polders, waren nog door Willem III en in 1702 door de Nassause Domeinraad aan een groot aantal boeren in pacht uitgegeven. In 1711 continueerde de Pruisische heer de verpachtingen en liet de rentmeester of de plaatselijke domeinraad de pachtgelden innen.

¹⁴⁸ Zie Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*. Deze belasting werd over de dorpen en steden in alle gewesten omgeslagen naar de getaxeerde waarde van de daarin gelegen onroerende goederen.

hun in het kohier vastgelegde vermogen, terwijl de reële vermogensbelastingen op zaken drukten. Men hanteerde hierbij verschillende tarieven, zoals de honderdste, tweehonderdste, vijfhonderdste en duizendste penning. Deze vermogensbelastingen werden extraordinaris belastingen genoemd ter onderscheiding van de vaste, periodiek geheven ordinaris belastingen, zoals de accijnzen en de verponding op onroerende goederen. Verkeerden de Staten van Holland in geldnood, bijvoorbeeld in tijden van oorlog, dan konden zij extraordinaire verpondingen opleggen. Afhankelijk van het geldtekort kon niet alleen het tarief van de belasting worden bepaald, maar ook de frequentie waarmee zij werd geheven.¹⁴⁹

Bij de personele tweehonderdste penning betaalde men een half procent van het vermogen of wel de tweehonderdste op iedere honderd penningen.¹⁵⁰ Vanaf 1687 legde men de heffingen van de honderdste en tweehonderdste penning altijd eerst op bij wijze van voorheffing. Deze heffingen strekten zich uit over alle vermogensobjecten binnen het gewest Holland, ook die aan niet ingezetenen toebehoorden. Dit gebeurde in de vorm van buitengewone verpondingen en in de vorm van de honderdste en tweehonderdste penning op de effecten. In het bijzonder werden vanaf 1714 alle rentebrieven en obligaties belast die bij de vaststelling van het belastbare vermogen in 1654 niet meegenomen of op een later tijdstip verworven waren. Hierdoor brachten ze veel meer geld op.

De reële honderdste penning, in de achttiende eeuw ook wel aangeduid als buitengewone verponding, was een eenmalige belasting van één procent op onroerend en roerend vermogen als heffing ineens. Van elke honderd penningen moest de honderdste penning aan de fiscus worden voldaan.¹⁵¹ Ze werden geïnd op basis van de plaatselijke verpondingskohieren.¹⁵² Hierin stonden onder andere de belastingplichtigen, de belaste objecten en de aanslagen vermeld. De personele en reële belastingen vormden, zoals gezegd, een voorheffing. Omdat zij elkaar aanvulden behoefde degene die aan kon tonen dat zijn vermogen al in de personele heffing werd aangeslagen, de reële heffing niet extra te betalen of alleen het verschil bij te betalen. De reële tweehonderdste penning werd ook wel aangeduid als een halve buitengewone verponding. De rentmeester diende deze belastinggelden bij de plaatselijke ontvanger te voldoen. Het dorpsbestuur droeg ze dan weer af bij het kantoor van de ontvanger-generaal van de Staten van Holland te Den Haag of bij de ontvanger in Dordrecht. De Pruisische koningen weigerden echter de extraordinaire verpondingen – dat wil zeggen incidentele gewestelijke belastingen op grond en opstallen – te voldoen en betaalden ook niet altijd de gewone verpondingen. Niet de koning, maar het dorpsbestuur was verant-

¹⁴⁹ Er kon gekozen worden voor de reële honderdste, de tweehonderdste, duizendste en andere penningen.

¹⁵⁰ Deze belasting werd geheven op onder andere heerlijkheden, tienden, visserijen, huizen, landerijen, molens, veren, los- en lijfrenten, hypotheekleningen, schepen, handelsvoorraden, meubels, vaatwerk, juwelen en geldbedragen. Zie Bos en Van Maanen, *Fiscale bronnen*, 15.

¹⁵¹ Deze vermogensbelastingen werden geheven op effecten, aandelen, huizen, gronden en verder op alle andere zaken die onder de verpondingen vielen.

¹⁵² In 1712 had Pieter Brouwer kohieren gemaakt van de landerijen in de Zwaluwen. Zie RAT, 2500, DZ, inv. 7, RB 1712-1751, 51 (11 juli 1712). *Kohier van de particuliere landen onder de lage Swaluwe* (1712).

Afb. 52 Heffing van de extraordinaire verpondingen door de Staten van Holland, 20 februari 1745.

woordelijk voor de afdracht van zulke gewestelijke belastingen.¹⁵³ Werd er door het dorpsbestuur te weinig of niet op tijd betaald dan kreeg het van de ontvanger-generaal te Den Haag of de ontvanger in Dordrecht een aanmaning en in het uiterste geval konden zelfs schepenen in gijzeling worden genomen.¹⁵⁴ Dat de magistraat verantwoordelijk was voor de betaling en afdracht van de gewestelijke belastingen blijkt ook uit het feit dat de plaatselijke ontvanger ieder jaar aan schout en schepenen rekening en

¹⁵³ RAT, 2500, DZ, inv. 339, Declaratie van deurwaarder Philippe Antoine Querin (24 maart 1714). Querin was in dienst bij de Staten van Holland.

¹⁵⁴ Zie hoofdstuk 9.

verantwoording diende te doen, waarbij hij het overschot aan hen moest afdragen of diende aan te tonen wat volgens zijn administratie was overgebleven. Wanneer de rekening in orde werd bevonden presenteerde het gerecht deze aan de gevolmachtigde van de heer om door deze afgehoord en afgesloten te worden. Ook ontving de ontvanger dan het loon voor zijn werkzaamheden.¹⁵⁵ Ook voor zijn domeinen in het Westland en zijn huizen Honselersdijk, het Oude Hof, het Huis te Nieuwburg en het Huis ten Bosch moest Frederik aan de Staten van Holland ordinaire en extraordinaire verpondingen betalen.¹⁵⁶

Omdat hij de reële honderdste penning niet betaalde was in 1703 door ontvanger-generaal Cornelis van Aerssen, in opdracht van de Staten van Holland, een schepen van Naaldwijk in Den Haag in gijzeling genomen en daarna gebeurde dit ook in andere plaatsen in het Westland. De koning verzocht de Staten deze procedures te stoppen en de gijzelaars vrij te laten.¹⁵⁷ Hij vond dat hij als nakomeling van Willem I recht had op vrijstelling van de extraordinaire verpondingen. De prins van Oranje zou vanwege zijn grote verdiensten voor de Republiek ook zijn vrijgesteld van de betaling hiervan. Volgens Von Schmettau zou deze vrijstelling zonder onderbreking, tot het overlijden van Willem III, door de kinderen en nakomelingen van Willem I zijn genoten.¹⁵⁸ In 1706 informeerden de Staten van Holland Frederik I dat zij geen bewijzen hadden gevonden voor enige vrijstelling van de nakomelingen van Willem I. Zij gaven toe dat de prins van Oranje vanaf 1673 vrijstelling voor de betaling van de tweehonderdste penning had gekregen, maar dit was een geval op zichzelf geweest en geen precedent voor Frederik. Er werd benadrukt dat de reële lasten op onroerende goederen alleen betrekking hadden op de goederen zelf en niet op de eigenaren 'ofte digniteit ende luister van die geene, die desselve possideren ende besitten'. De Staten concludeerden dat geen enkele nakomeling van Willem I recht had op vrijstelling van de extraordinaire verpondingen.¹⁵⁹ Van Pruisische zijde en ook door de Oranjes zouden nogal wat bezwaarschriften aan de Staten van Holland zijn gestuurd.¹⁶⁰ Vandaar dat de Staten voorlopig waren gestopt met het doen van aanmaningen. Vrijstelling verleenden zij echter nog niet. Dus verzocht Frederik Willem I op 3 juli 1725 opnieuw om vrijgesteld te worden. De Staten hadden de kwestie nog eens goed onder de loep genomen. In hun

¹⁵⁵ Hij ontving een zogenaamd *collectloon*.

¹⁵⁶ Honselersdijk viel onder Naaldwijk. Frederik I moest de reële honderdste, tweehonderdste, duizendste en andere penningen betalen. Zie ook KHA, A16/IV, Willem III, inv. 11.

¹⁵⁷ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 161r en 164v, Von Schmettau aan SH (23 november 1705). Zie voor het archief van Cornelis van Aerssen: NA, 1.10.01, Collectie Van Aerssen 1418-1910: 03.05 Cornelis van Aerssen.

¹⁵⁸ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 161v, Von Schmettau aan SH (23 november 1705). Von Schmettau wees er nog op dat Frederik I een vriend en bondgenoot was van de Republiek. Zie ook Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 304v-305r, Van R. Pittenius (30 september 1734).

¹⁵⁹ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 204, SH aan Frederik I (18 maart 1706). Frederik moest net al iedere onderdaan in tijden van oorlog deze belastingen betalen. De vrijstelling voor Willem III werd per jaar toegekend.

¹⁶⁰ Ook de prins van Oranje moest extraordinaire verpondingen en successierechten betalen. Roelman Pittenius vond het daarom ook raadzaam om met Willem IV te gaan samenwerken. Dit zou tot beider voordeel zijn. Tevens kon men dan gemakkelijker privileges (vrijstellingen) en octrooien krijgen. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 305r-v, Van Pittenius (30 september 1734).

brief aan Frederik Willem herhaalden zij wat zij naar aanleiding van het schrijven van Frederik I van 18 maart 1706 en de brieven van Von Schmettau aan Frederik I hadden geantwoord. Ook nu kwamen zij tot de conclusie dat de nakomelingen van Willem I geen vrijstelling hadden gekregen.¹⁶¹ Een oplossing voor de kwestie werd nog niet gevonden. In 1734 besloten de Staten van Holland de koning en ook de prins van Oranje uit te nodigen voor een conferentie om de kwestie in der minne te schikken.¹⁶² Het is echter bij onderhandelen gebleven. Frederik Willem I en na hem Frederik II betaalden de door hen verschuldigde extraordinaire verpondingen niet, maar lieten deze belasting wel door de plaatselijke ontvanger in hun heerlijkheid innen, zoals uit de rekeningen blijkt.¹⁶³ De rentmeester van Hooge en Lage Zwaluwe zou af en toe de gewone verpondingen en tevens de polderlasten hebben betaald, zoals in 1718 en in 1720.¹⁶⁴

De afdracht van de ordinaire verpondingen bleef een probleem. In 1751 werd rentmeester Van Fenema door het dorpsbestuur van de Zwaluwen gesommeerd om binnen veertien dagen ten minste een vierde deel van de ordinaire verpondingen over 1750 te voldoen en daarna de betalingen 'van 6 weken tot 6 weken' te continueren.¹⁶⁵ In 1753 werd het dorpsbestuur door deurwaarder Houtman aangemaand om binnen 24 uur de ordinaire verpondingen over 1750 en 1751, een bedrag van 11.205 gulden, 8 stuivers en 21 penningen aan de Staten van Holland af te dragen en nog eens 2.041 gulden, 5 stuivers en 18 penningen aan extraordinaire verpondingen over 1752. De la Faille, schout-baljuw en lokaal ontvanger, zette de rentmeester onder druk. Deze zou pas de afdracht aan de ontvanger-generaal doen nadat Frederik II zijn verschuldigde ordinaire verpondingen had betaald en hij ook de dorpsrekeningen over de periode

¹⁶¹ GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 274r-274v, SH aan Frederik Willem I (14 augustus 1725). De Staten reageerden op een brief van de Pruisische koning van 3 juli 1725 en op het verzoek van de ontvanger-generaal die opdracht wilde hebben voor het invorderen van de belasting bij de koning. Luisius stelde op 25 oktober 1738 een overzicht op voor Frederik Willem I over de gang van zaken rond de vrijstelling van de nakomelingen van Willem I in Holland. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 306r-323v, Recueil (25 oktober 1738). Zie ook GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 198-199, Von Schmettau aan SH (23 november 1705).

¹⁶² GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 290, ERSK (18 augustus 1734).

¹⁶³ NA, 3.01.04.01, SH, inv. 196, RSH 1753, 1028 (9 augustus). Zie ook RAT, 2500, DZ, inv. 619 t/m 674 (extraordinaire rekeningen met bijlagen van 1711-1753). Hoewel de Staten van Holland meteen na de dood van Willem III de Pruisische koning aanmaningen hadden gestuurd was er, volgens Roeleman Pittenius, door hen nog steeds niets ingevorderd. Zie GStA PK, I HA GR, Rep. 64 I, nr. 51, 303v-304r, Van Pittenius (30 september 1734).

¹⁶⁴ In 1718 werd een bedrag van 13.096 gulden, 8 stuivers en 4 penningen aan verpondingen en polderlasten in de rekening van de Oranische Sukzessionskasse te Berlijn opgenomen. Zie GStA PK, II HA, Abt. 4, Tit. 83, nr. 9, 54 en 56, Rekening Trinitatis 1721 tot 1722. Trinitatis is de zondag na Pinksteren. In de Zwaluwse rentmeestersrekening over 1720 is te lezen dat de rentmeester aan de plaatselijke substituut-ontvanger, Daniel van Bodegem, vanwege de verschuldigde verpondingen en dorpslasten een bedrag van 4.859 gulden, 7 stuivers en 8 penningen tegen kwitantie zou hebben afgedragen. Zie BHIC, 423, CPR, inv. 1763, Rentmeestersrekening van Hooge en Lage Zwaluwe over 1720, 140v. Omdat de Staten van Holland nog geen beslissing hadden genomen of de Pruisische koning voor zijn domeinen in de Zwaluwen belasting moest betalen werd het bedrag van de jaarlijks verschuldigde belasting door de ontvanger in de Zwaluwen voorlopig in de verpondingsrekeningen als memoriepost opgenomen. Eventuele betalingen door de Pruisische heer werden niet vermeld. Zie voor de ordinaire en extraordinaire verpondingsrekeningen over 1711 t/m 1753: RAT, 2500, DZ, inv. 619 t/m 674.

¹⁶⁵ Zie voor deze kwestie RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 10v, Houtman aan DZ (13 oktober 1751); 10v-11v (20 oktober 1751); 13 (1 november 1751); 11v (4 november 1751); 14r (12 november 1751); 14v-15r (1 december 1751); 15r-15v, DZ aan Van Fenema (2 december 1751).

1740 tot 1753 had laten afhoren en sluiten.¹⁶⁶ Zoals wij reeds zagen werden deze werkzaamheden in opdracht van Frederik II door krijgs- en domeinraad Von Hagen in 1753 uitgevoerd. In datzelfde jaar werd het probleem van de achterstallige extraordinaire verpondingen opgelost, doordat de Staten van Holland deze belastingschuld van Frederik II hadden kwijtgescholden.¹⁶⁷

8.10 Slot

Met het aantreden van een buitenlandse lokale heer moesten oplossingen worden gevonden voor slagvaardigheid in het lokale bestuur onder het gezag van Berlijn, dus over grote afstand. De Pruisische gezant in Den Haag kreeg als bijkomende taak het onderhouden van de verbindingen met Berlijn en met Den Haag. Daar behartigden aanvankelijk, zolang de discussies over verdeling van de goederen van Willem III voortduurden, verschillende elkaar opvolgende functionarissen en colleges de zaken der Nederlandse erflanden. Ook na 1711 liet Frederik I aan zijn koninklijke hof de Zwaluwse zaken over aan enkele functionarissen. Zijn opvolger Frederik Willem I voerde in 1723 echter een nieuwe structuur in voor al zijn gebieden: hij vormde een General-Direktorium waaronder provinciale Krijgs- en Domeinkamers ressorteerden. De Oranjegoederen kwamen onder die te Kleef.

Onder de volgende koning, Frederik II, werden in diens kabinet, dat tussen de vorst en het General-Direktorium stond, ook belangrijke zaken betreffende de Nederlandse gebieden direct beslist. Niettemin bleef de Krijgs- en Domeinkamer van Kleef zich actief met de Zwaluwen bezig houden, zelfs intensiever dan voorheen.

Tevens deed zich direct de vraag voor of de nieuwe Pruisische heer de plaatselijke instellingen in tact zou laten en oude dan wel nieuwe personen als zijn functionarissen zou benoemen. Frederik I koos op lokaal vlak voor continuïteit en liet de overgang naar zijn nieuwe bestuur soepel verlopen. Dat wilde niet zeggen, dat hij steeds alle in Holland geldende regels nakwam. Wat betreft het lokale bestuur hield de koning de bestaande structuren in stand en de zittende functionarissen in dienst, zij het onder eed aan hemzelf en met een aangepaste benoemingsbrief. Hij introduceerde in Hooge en Lage Zwaluwe een domeinraad die een aantal taken van de reeds aanwezige rentmeester overnam.

Een ingewikkelde situatie – een soort driehoeksverhouding – was ontstaan. De inwoners van de Zwaluwen hadden nu te maken met enerzijds hun soevereinen, de Staten van Holland, en anderzijds met een lokale heer, die op grote afstand in toenemende mate zijn eigen afwijkende normen en structuren stelde. Deze nieuwe toestand had niet steeds positieve gevolgen voor de verhoudingen tussen de koninklijke functionarissen ter plekke en voor personele verbindingen tussen de Zwaluwen en Berlijn. Loka-

¹⁶⁶ Zie RAT, 2500, DZ, inv. 8, RB 1750-1758, 33v (6 september 1753). Vanaf het aantreden van Frederik II als heer van de Zwaluwen werden de dorpsrekeningen niet meer afgehoord en gesloten. Dit gebeurde pas in 1753.

¹⁶⁷ Zie hoofdstuk 14.

le tegenstellingen tussen en aspiraties van plaatselijke ambtsdragers waren voor Berlijn niet altijd gemakkelijk te doorgronden en op te lossen, terwijl het optreden van Berlijnse functionarissen in de Zwaluwen soms leidde tot tegenstellingen met lokale autoriteiten, tot klachten van beide partijen bij de Berlijnse gezagsdragers, en voor dezen wegens onvoldoende kennis van lokale verhoudingen en eenzijdige informaties problemen om die klachten op te lossen. Dit gaf soms aanleiding tot lang slepende kwesties. Ook ontstonden er problemen tussen de Pruisische koningen en de Staten van Holland. Al eerder bleek dat Frederik Willem I en Frederik II weigerden hulde, eed en manschap te doen bij de Staten. Evenmin toonden Frederik I en zijn opvolgers zich bereid om, volgens de regels, aan de Staten belasting te betalen over de domeinen die zij in de Zwaluwen in bezit hadden gekregen.